

PRAEITIES PANAUDA PALAIKANT LIETUVIŠKĄ TAPATUMO ORIENTACIJĄ TARPUKARIO KLAIPĖDOJE

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The article analyses the relation to the past of Lithuanian identity orientation in the interwar Klaipėda with reference to cultural memory theory. It defines the semantics used in Lithuanian identity ideology, highlights the differences in the concepts of "Lithuanianity" between local (Prussian) Lithuanians and the state of Lithuania, analyses the possibilities of introduction of Lithuanian identity orientation into public communication, as well as plots and motifs of the past, which were used for such introduction. It also researches formation and structure of the Prussian Lithuanian's self-image of the past, and the methods used in interwar Klaipėda of consolidating this self-image into public culture of commemoration.

KEY WORDS: cultural memory, identity orientation, ideology of identity, semantics of lithuanianity, the Prussian Lithuanians, Klaipėda, self-image of the past, integration, legitimization.

ANOTACIJA

Remiantis kultūrinės atminties teorija, straipsnyje nagrinėjamas lietuviškosios tapatumo orientacijos santykis su praeitimi tarpukario Klaipėdoje. Apibūdinamas lietuviškosios tapatumo ideologijos reikšminis turinys, išryškinami skirtumai tarp vietinių lietuvių ir Lietuvos valstybės „lietuviškumo“ sampratos, nagrinėjamos lietuviškosios tapatumo orientacijos įtvirtinimo viešojoje komunikacijoje galimybės ir praeities siužetai bei motyvai, kurie buvo pasitelkiami tokiam įtvirtinimui. Analizuojamas Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio susiformavimas bei sandara ir šio savivaizdžio įtvirtinimo tarpukario Klaipėdos viešojoje atminimo kultūroje būdai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: kultūrinė atmintis, tapatumo orientacija, tapatumo ideologija, lietuviškumo semantika, Prūsų lietuviai, Klaipėda, praeities savivaizdis, integracija, legitimacija.

*Vasilijus Safronovas, M. A., doktorantas, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros asistentas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: safronovas@gmail.com*

Kultūrinės atminties teorijos siūlomi teoriniai ir metodologiniai įrankiai skatina istorikus nagrinėti viešąją atminimo kultūrą. Tiek nacionalizmo teoretikai, tiek kultūros antropologai jau senokai yra pastebėję, kad tapatumo ideologijos, teigdamos žmonių bendrumą ir unikalumą, visuomet apeliuoja į bendrą praeitį. Todėl viešoji atminimo kultūra¹, kurioje ši praeitis įvairiais simboliniais pavidalais yra aktualizuojama, yra vienas iš indikatorių (o ilgalaikėje perspektyvoje galbūt pats svarbiausias) tapatumo orientacijai charakterizuoti.

Klaipėdos istoriografijos kontekste šią teoriją laikytume metodologiniu „raktu“, leidžiančiu atsakyti į dar ir šiandien menkai atskleistą klausimą: kas turėjo įvykti, kad Klaipėda – XX a. pr. vokiečių dominuojamas miestas – XX a. pab. tapo lietuviška. Čia turime galvoje ne kiekybinius, t. y. demografinius, pokyčius, kurie yra akivaizdūs, bet kokybinius, t. y. tapatumo, miesto įvaizdžio

¹ Viešąją atminimo kultūrą suprantame kaip simboliškai išreiškiamą reikšmių sistemą (į kurią įeina elgesys, konvencijos, normos ir t. t.), aktualizuojančią praeitį ir stimuliuojančią kolektyvinę atmintį. Plačiau kolektyvinės atminties tyrinėjimuose vartojamos sąvokos (pasiūlytos Maurice'o Halbwachso, Jano ir Aleidos Assmannų, Haraldo Welzerio, Pierre'o Nora) paaiškintos anksčiau pasirodžiusiuose straipsniuose (SAFRONOVAS, V. Dominavimo raiškos praeities reprezentavimo diskurse / Expressions of domination in the discourse of the representations of the past. In *Fotografijos, istorijos, žemėlapiai / Mapping Lithuanian Photography: Histories and archives*. Sud. V. MICHELKEVIČIUS, A. NARUŠYTĖ, L. MICHELKEVIČĖ. Vilnius, 2007, p. 137–159; SAFRONOVAS, V. Ką tyrinėsimė – istorinę kultūrą ar atminimo kultūrą? *Kultūros barai*, 2007, Nr. 7 (513), p. 2–6).

pokyčius. Tyrimai rodo, kad esminių poslinkių įtvirtinant Klaipėdoje lietuvišką tapatybę reikia ieškoti pokarinėje situacijoje². Minėti poslinkiai buvo tiriami atskirai, tad šio straipsnio objektu pasirinkti ne pokario, o tarpukario metai. Tarpukaris lietuviškosios tapatybės įtvirtinimo ir palaikymo Klaipėdoje istorijoje svarbus, nes pokario metais lietuviškumas buvo palaikomas aktualizuojant įvairius Lietuvos SSR režimui priimtinus lietuviškos Klaipėdos krašto praeities momentus, o ypač – lietuvių kultūrinės veiklos kupiną tarpukarį³. Tarpukaris dėmesio nusipelno dar ir dėl to, kad pirmaisiais pokario metais lietuviškoji tapatumo orientacija Klaipėdoje buvo ne kas kita kaip ikikarinės orientacijos tęsinys. Kitaip sakant, norint suprasti tai, kas vyko pokario metais, neišvengiamai tenka atsigręžti į ikikarinį laikotarpį ir išsiaiškinti, kaip lietuviška tapatumo orientacija Klaipėdoje buvo palaikoma tuomet. Tad šio straipsnio tikslas yra nustatyti šios orientacijos palaikymo ir praeities pasitelkimo tokiam palaikymui tendencijas Klaipėdoje tarpukariu.

Kas yra lietuviška tapatumo orientacija Klaipėdoje tarpukariu?

Teorinė ir metodologinė prietis, taikoma šiame tyrime, išplaukia iš *kultūrinės atminties* teorijos, kurią sukūrė senovės kultūrų tyrinėtojai, 1984–1985 m. besistažavę Berlyno mokslinėje kolegijoje. Darbo grupėje, tyrusioje „literatūrinės komunikacijos archeologijos“ temą, remtasi tuomet humanistikos avangardui atstovavusiomis konstruktyvistinėmis pažiūromis ir Michelio Foucault (Michel Foucault) metodologine laikysena, kurią jis pateikė veikale „Žinojimo archeologija“⁴. Teksto archeologiją tyrinėjusioje grupėje jau pirmajame posėdyje į akiratį pateko reiškiniai, kuriuos įvardijant savaime piršosi *kultūrinės atminties* samprata⁵. Pirmąkart šios sampratos pagrindu išvystyti teoriniai metmenys buvo paskelbti 1988 m. egiptologo Jano Assmanno (Jan Assmann) straipsnyje⁶, o vėliau gerokai išplėtoti – jo knygoje „Kultūrinė atmintis“⁷ ir klasikinės britų literatūros tyrėjos Aleidos Assmann (Aleida Assmann) habilitaciniame darbe „Atminimo erdvės“⁸. Be tų įtakų, kuriomis rėmėsi ir atmintimi susidomėjusi vėlyvoji Analų mokykla, t. y. M. Foucault ir Maurice'o Halbwachso (Maurice Halbwachs) idėjų, Assmannų teorijoje ryškios antropologų Claude'o Lévi-Strausso (Claude Lévi-Strauss), Rüdigerio Schotto (Rüdiger Schott), Jano Vansina'os (Jan Vansina), semiotiko Jurijaus Lotmano (Jurij Lotman), sociologo Pierro Bourdieu (Pierre Bourdieu) ir daugelio kitų autorių veikmės. Ilgiau prie jų neapsisotojant reikėtų akcentuoti tai, kad Assmannų teorija atmintį traktuoja kaip kultūrinį reiškinį, padedantį orientuotis laike ir konstruojantį kultūrinį tapatumą. Istorikams, antropologams ir kitiems sociokultūrinės žinijos mokovams ji siūlo konceptus ir išvalgas, padedančias naujai pažvelgti į daugelį reiškinų. Tai paaiškina, kodėl ši teorija vos per dešimtmetį nuo pasirodymo sulaukė didelio susidomėjimo ir šalininkų ne tik Vokietijoje ar Europoje, bet ir už Atlanto. Lietuvoje kai kuriuos šios teorijos elementus pastarąjį dešimtmetį atliepė daugiau pavieniai sociokultūrinių reiškinų tyrėjai ir istorikai, tačiau tapatumo ir atminties proble-

² Žr.: SAFRONOVAS, V. „Lietuviškosios“ praeities aktualizavimas kaip tapatumo orientacijos raiška pokario Klaipėdoje. *Lietuvos istorijos metraštis 2007/2*. Vilnius, 2008, p. 59–84.

³ Ibid.

⁴ FOUCAULT, M. *L'archéologie du savoir*. Paris, 1969.

⁵ ASSMANN, J. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992, S. 21.

⁶ ASSMANN, J. Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In *Kultur und Gedächtnis*. Hrsg. von J. ASSMANN, T. HÖLSCHER. Frankfurt a. M., 1988, S. 9–19.

⁷ ASSMANN, J. *Das kulturelle Gedächtnis...*

⁸ ASSMANN, A. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, 1999.

matikos sąsajų refleksijos čia vis dar pasigendama. Galbūt tai paaiškinama nereta nuomone, esą tapatumo problemų tyrimas yra sociologų, psichologų, kultūros antropologų ar netgi filosofų sritis. Tačiau šiuo atveju akivaizdu, kad Assmannų teorija teikia istorikams solidžią teorinę atramą susietai nagrinėti atminties ir tapatumo problemas, o jos pritaikymas istoriografijoje įgalina kelti naujus klausimus ir problemizuoti dalykus, dėl kurių anksčiau nekildavo didelių abejonių.

Tapatumas čia suvokiamas kaip kultūros antropologijos kategorija ir interpretuojamas iš vadinaimosios simbolistinės-interpretacinės krypties, išplėtos JAV akademiniame aplinkoje XX a. 7–8-ajame dešimtmeciais, pozicijų. Pagrindiniai šią kryptį palaikantys autoriai Cliffordas Geertzas (Clifford Geertz), Davidas Schneideris (David Schneider), Victoras Witteris Turneris (Victor Witter Turner) sutelkė dėmesį į kultūroje simboliškai koduojamų reiškinių analizę, į tai, kaip žmonės suvokia ir interpretuoja savo aplinką, kokias reikšmes suteikia kultūrinėje komunikacijoje vartojamiems simboliams. Tapatumą pirmiausia derėtų atskirti nuo laisvesnės ar gilesnės savi analizės pagrįstos savi-vokos, kadangi tapatumas yra kultūrinis reiškinys. Jam palaikyti būtini tam tikroje reikšmių sistemoje veikiantys simboliai, kurie žmogui būtų artimi ir su kuriais žmogus galėtų save sieti. Tad tapatumą siūlytume suprasti kaip orientavimąsi į tam tikrus simbolius ir jų reikšminį turinį, todėl įvedame kitą sąvoką – *tapatumo orientacija*. Tapatumo orientacija priklauso nuo konkrečios patirties ir išryškėja tuomet, kai esama konkrečių interesų aktualizuoti šią patirtį. Kadangi žmonės gyvena ne pavieniui, o tam tikroje simboliškai sukonstruotoje kultūrinėje realybėje, kurioje nuolatinis bendravimas leidžia cirkuliuoti ir atgaminti tapatumą užtikrinančias žinias, kolektyvinis tapatumo orientacijos dėmuo yra daug svarbesnis už individualų. M. Halbwachso teigimu, patirties atminimas priklauso nuo kolektyvinių „rėmų“, kuriuose ši patirtis buvo išgyventa⁹. Tokia patirtis yra atmenama kaip bendra praeitis ir aktualizuojama pasitelkiant įvairius simbolius, kurie pavaduoja (reprezentuoja) konkrečius praeities momentus ir įtvirtina („įamžina“) šią praeitį simbolinėje realybėje. Kadangi atminimas viešai orientuojamas į tuos praeities momentus (arba juos pavaduojančius simbolius), kurie svarbūs dabarties kultūrinei tapatybei, į klausimą, su kuo tapatinamasi arba į ką tapatybiškai orientuojamasi, leidžia atsakyti šiuose simboluose koduojamos prasmės analizė.

Svarbiausias klausimas tokioje analizėje, – kokie praeities elementai pasitelkiami ir kokiomis priemonėmis jie reprezentuojami palaikant tapatumo orientaciją (ne mažiau svarbu ir tai, kokios tokio pasitelkimo funkcijos). Tačiau norint priartėti prie atsakymo, kaip parodė patyrimas, įgytas tiriant analogišką klausimą pokario Klaipėdos kontekste, faktiškai tyrimą reikia orientuoti dviem kryptimis. Pirmiausia simbolių įtvirtinimo viešojoje atminimo kultūroje analizei yra būtina išsiaiškinti, kokiose komunikacijos terpėse jie galėjo būti įtvirtinti. Komunikacijos terpės, kuriose cirkuliuoja tapatumo orientaciją palaikanti informacija, yra būtinas šios orientacijos „prieiglobstis“. Todėl pradėti tyrimą būtina nuo sociokultūrinės analizės, išsiaiškinant, kas ir kaip tvirtai sieja ir skiria žmones (svarbios gali būti bet kokios sąsajos: teritorinė, socialinė kilmė, darbinė veikla, socialinė padėtis, giminystės ryšiai, vartojama kalba, interesai, formalios sąsajos (pvz., konfesinė, partinė priklausomybė) ir neformalios bendruomeninės asociacijos), kokias komunikacijos terpes galima išskirti, kiek yra kontroliuojama vieša komunikacija, kokios žmonių grupės dominuoja (ir kokią jos turi palaikymą) viešojoje komunikacijoje. Ypač svarbu nustatyti, kaip orientuota ir kiek viešajame gyvenime yra aktyvi intelektualioji tiriamos vietos gyventojų dalis.

⁹ HALBWACHS, M. *On collective memory*. Ed., transl. and with introduction by L. A. COSER. Chicago and London, 1992, p. 172.

Antras tyrinėtojiui svarbus klausimas, – kas yra viešai aktualizuojama, o kas neturi vietos viešojoje atminimo kultūroje. Norint tai atskleisti, reikia analizuoti visas įmanomas praeities reprezentacijas, nustatant, kas yra jų atsiradimo iniciatoriai, kodėl jos pasirodo konkrečiu metu, koks jų reikšminis turinys, kokie praeities momentai aktualizuojami. Pvz., interpretuojant paminklus kaip praeities reprezentacijas, visuomet svarbu atkreipti dėmesį tiek į jų semantiką, tiek į pasirodymo kontekstą. Jeigu paminklai nepajungiami atminimo ceremonijoms, dažniausiai jie nevaizdina svarbaus vaidmens atminimo kultūroje. Šventės ir atminimo ritualai yra kompleksiškiausias tapatumo orientaciją „išduodantis“ diskursų bei praktikų derinys. Muziejų ekspozicijose paprastai atsispindi tam tikro istoriografinio siužeto motyvai. Pati istoriografija, kad ir kaip smarkiai sumokslinta, visuomet atliko orientuojamąją funkciją ir implikavo dalį kultūriniam sutelktumui būtino mito. Praeitį pasakojančioje grožinėje literatūroje ar kino filmuose šio mito elementų esama dar daugiau. Gatvėvardžiai yra pasyvios praeities reprezentacijos, tačiau pasirinkimas, kokius praeities įvykius ar asmenybes įvardyti juos keičiant, puikiai išduoda poslinkius viešojoje atminimo kultūroje, sykiu ir vienų ar kitų gatvėvardžių keitimu suinteresuotų grupių veikmę.

Toje pačioje geografinėje erdvėje gali egzistuoti kelioms tapatumo orientacijoms būtini simboliai. Ten, kur viešojoje atminimo kultūroje dominuoja viena interesų grupė, ypač kai ji yra tekstualizavusi savo praeities savivaizdį (mito ar istorijos forma), praeities reprezentacijose atsispindi tik šio savivaizdžio siužeto motyvai. Pavyzdys čia galėtų būti „tarybinė“ tapatumo orientacija pokario Klaipėdoje. Antra vertus, ten, kur dėl dominavimo viešojoje atminimo kultūroje rungtiasi kelios interesų grupės, kiekvieną reprezentaciją tenka nagrinėti ir priskirti tam tikram siužetui atskirai. Tokios „rungtynės“ akivaizdžios kalbant apie tarpukario Klaipėdą.

Tarpukario Klaipėdoje galima išvelgti bent kelias interesų grupes, funkcionavusias viešojoje atminimo kultūroje. Mums šiuo atveju svarbios tos grupės, kurios palaikė dvi labiausiai konkuravusias tapatumo orientacijas. Pagrindine lietuviškosios tapatumo orientacijos konkurente, kurios pastaroji taip ir nesugebėjo nustelbti, laikytume tapatumo orientaciją, kurią sąlyginai galima pavadinti *regionine*. Jos semantikoje galima išvelgti vokieškojo nacionalizmo, rytprūsiškojo regionalizmo ir Klaipėdos krašto regionalizmo dėmenis. Didžiausią įtaką jos susiformavimui padarė Versalio sutarties sprendimai, atskyrę Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos ir vertę Klaipėdos krašto politinius veikėjus ieškoti naujų, jų interesus atitinkančių, politinio statuso apibrėžčių. Bene pagrindinis stimulus, suaktyvinęs regioninį savitumą teigusias idėjas, buvo Klaipėdos krašto politikams atgrasi tikimybė jungtis prie Lietuvos valstybės. Vietiniams politikams stebint, kaip Lietuva pradėjo žaisti Klaipėdos krašto lietuvių tautiniais jausmais, jau 1919 m. įsteigtas Haimatbundas¹⁰ ėmė propaguoti alternatyvią idėją, kad Klaipėdos kraštas yra bendra vokiečių ir lietuvių tėviškė ir kad čia gyvenančius vokiečius ir lietuvius sieja kur kas glaudesni sąryšiai nei „mažlietuvius“ ir „didlietuvius“. Daugeliui vietinių lietuvių tokios idėjos, kurios turėjo ir kultūrinį, ir ekonominį pagrindą, buvo kur kas priimtinesnės nei „didlietuvių“ teiginiai apie bendrą kilmę ir bendrą kalbą. Pagaliau 1921 m. šios regioninį savitumą teigusios idėjos transformavosi į *Freistaato* (laisvosios Klaipėdos krašto valstybės) siekiamybę, o prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, autonomija ir bet kokie Lietuvos bandymai nesiskaityti su ja Klaipėdos regionalizmo šalininkams tapo antiintegracinių idėjų kurstymo šaltiniu. Panašu, kad būtent šios, regioninį savitumą teigusios, ideologijos poveikumas nulėmė „klaipėdiškių“ kategorijos (greta „lietuvių“ ir „vokiečių“) atsiradimą per 1925 m. gyventojų surašymą.

¹⁰ 1919 m. liepos 31 d. visos Klaipėdos krašto politinės jėgos, išskyrus socialdemokratų, susivienijo į organizaciją „Der Deutsch-Litauischer Heimatbund“ (*Vokiečių-lietuvių tėviškės sąjunga*) (VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932, p. 66).

Klaipėdos krašto lietuviškojo tapatumo ideologija, nors ir nelaikytina lygiaverte konkurentė regioninį savitumą teigusiai ideologijai, taip pat turėjo nemažą šalininkų. Vis dėlto, kaip vėliau matysime, jos galimybės daryti poveikį viešajai komunikacijai, išskyrus trumpą periodą 4-ojo dešimtmečio viduryje, buvo kur kas menkesnės.

Lietuviškosios tapatumo ideologijos, kaip ir jos konkurentės, nederėtų suvokti kaip statiškos idėjų sistemos. Faktiškai viešajame orientavime į „lietuvišką“ semantiką tarpukario Klaipėdoje reikėtų išskirti du periodus, kurių skiriamąją ribą manytume esant 1933 metus. Esminis tokio atskyrimo motyvas yra tai, kad visą 3-iąjį dešimtmetį Klaipėdoje mes susiduriame su **vietinių** lietuvių veikla įtvirtinant ir palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją. Po 1933 m. į šį procesą ima vis labiau kištis vadinamosios „Didžiosios“ Lietuvos lietuviai, kurie suvokė šio tapatumo semantiką kitaip. Vietiniams lietuviams, besirūpinusiems lietuviškųjų kultūros židinių plėtra mieste, pirmiausia rūpėjo sukurti realią atsvarą vietinių vokiečių kultūriniam dominavimui ir pristabdyti Klaipėdos krašto lietuvių asimiliacijos procesą. Lietuviškas valstybinis tapatumas daugumai jų buvo svetimas. Tačiau nepaisant to, kad Klaipėdos lietuviai aiškiai suvokė ir pozicionavo savo skirtynes nuo vadinamųjų „didlietuvių“, Kaune į tai nebuvo kreipiama pernelyg daug dėmesio. Mąstymas vien tautinėmis kategorijomis Kaune leido suvokti situaciją Klaipėdos krašte kaip kovą tik tarp „vokietybės“ ir „lietuvybės“. „Vokiečiai“ tokiu atveju buvo tie, kurie orientavosi į Vokietiją, „lietuviai“ – tie, kurie orientavosi į Lietuvą. Tad priemonės, kurių ėmėsi Lietuva 1933–1935 m. siekdama „atlietuvinėti“ Klaipėdą, buvo nukreiptos į siekį padidinti į Lietuvą valstybiškai (pasak „didlietuvių“, „tautiškai“) orientuotų Klaipėdos krašto gyventojų dalį. Būtent tokį siekį įkūnijo Šaulių sąjungos XX rinktinės, „Santaros“ veiklos suaktyvėjimas, Lietuviškųjų organizacijų komiteto, atsėrusio, tautininkų vyriausybės požiūriu, ne visuomet patikimo „Aukuro“ telkiamąsias funkcijas, įkūrimas, kultūrinių įstaigų iš „Didžiosios“ Lietuvos į Klaipėdą atkėlimas, radijo stoties Jakuose atidarymas 1936 m.; gyvenamojo kvartalo lietuvių darbininkams statyba taip pat turėjo suaktyvinti jų politines simpatijas Lietuvai.

Kaip rodo ankstesni tyrimai¹¹, Lietuvoje per visą tarpukarį taip ir nesusikristalizavo politinių projektų, kaip pakeisti vietinių lietuvių tapatumo orientaciją. „Didlietuvių“ poziciją šiuo klausimu neblogai atskleidė Lietuvos šaulių sąjungos viršininko plk. leit. Mykolo Kalmanto pareiškimas per Jūros dienos iškilmes Klaipėdoje: „Klaipėda Lietuvai ir Lietuva Klaipėdai, – toks turi būti visų šūkis. Iš svetur paskelbtas „memellenderiškas“ šūkis – Klaipėda klaipėdiškiams turi pranykti, nes jis sugalvotas provokacijai“. ¹² Tai bet koku atveju parodo, kad lietuviškoji tapatumo orientacija tarpukario Klaipėdoje idėjine prasme nebuvo vienakryptis reiškiny, todėl neatmestina, kad ateityje išsamesnė jos reikšminio turinio analizė suteiks daugiau pagrindo jos vidinei diferenciacijai.

Lietuvių galimybės figūruoti tarpukario Klaipėdos viešojoje komunikacijos erdvėje

Kiekvienos tapatumo ideologijos poveikumas priklauso nuo galimybių viešai skleisti atitinkamas idėjas masto, todėl svarbu išsiaiškinti, kas laikytini lietuviškosios tapatumo ideologijos skleidėjais tarpukario Klaipėdoje ir kokiomis raiškos viešojoje komunikacijoje galimybėmis jie disponavo.

Aktyvesnis lietuvių plūstelėjimas į Klaipėdą prasidėjo jau XIX a. pr., kai socialinis statusas nebekliudė apsigyventi mieste. Nuo 1807 m. baudžiava Prūsijoje buvo naikinama dvarininkams palankesnėmis sąlygomis, tad nemažai asmeninę laisvę gavusių, nuo priklausomybės dvarui išsivada-

¹¹ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.

¹² Jūros dienos iškilės Klaipėdoje. *Trimitas*, 1934 08 16, Nr. 33, p. 648.

vusių smulkiųjų valstiečių, užuot tapę žemės ūkio darbininkais ar nepanorę tapti nepajėgiančiais pragyventi bežemiais, palikdavo kaimą ir keldavosi į miestą. Kadangi iki XIX a. vid. Klaipėdos augimą dar skatino palyginti aktyvūs prekybos mastai ir medienos apdirbimas, šios veiklos sferos pritraukdavo papildomą darbininkų skaičių. Oficiali Prūsijos statistika „lietuviais“ 1837 m. įvardijo 10,1% Klaipėdos gyventojų (912 iš 9034)¹³, be to, gerokai didesnio jų nuošimčio būta Vitės ir Smeltės priemiesčiuose, kur telkėsi miesto lentpjūvės. Vis dėlto XIX a. antrojoje pusėje agrarinę Rytprūsių provinciją pasiekus industrializacijai, jos poveikis Klaipėdos apylinkėse buvo minimalus. 1871–1900 m. Karaliaučiaus gyventojų skaičius išaugo 1,69 karto, Tilžės – 1,70, Įsruties – 1,92, Alenštaino – 4,39, Klaipėdos – tik 1,06 karto¹⁴. Tai rodo, kad socialinio mobilumo mastai Klaipėdos apylinkėse, nepaisant to, kad miestą 1875 m. pasiekė geležinkelis, buvo palyginti nedideli. Taigi neaišku, ką rodo lietuvių nuošimčio didėjimas Klaipėdoje XIX–XX a. sandūroje¹⁵: imigraciją iš kaimo ar intensyvesnį natūralų prieaugį? Bet koku atveju būtina atsižvelgti į tai, kad lietuviai, gyvenę Klaipėdoje, nebuvo tie patys lietuviai, kurie gyveno kaimuose aplink miestą. Lietuvius iš aplinkinių, modernizacijos dar palyginti menkai paliestų, kaimų, nuo vokiečių skyrė ne tik kalba, bet ir kultūros ir gyvensenos elementai, pvz., didelis pamaldumas, tradicinė apranga, dažnai menkesnis išsilavinimas¹⁶. Per pamaldas Laukininkų bažnyčioje iš apylinkių suvažiuodavę lietuviai savo drabužiais, pamaldumu ir galingu giedojimu vokiškai Klaipėdos buržuazijai atrodė kaip kažkas archajiška¹⁷. Tačiau mieste adaptavęsi lietuviai XIX–XX a. sandūroje nuo vokiečių dažnai jau skirdavosi tik tuo, kad lietuviai dar mokėjo abi krašto kalbas, o vokiečiai – tik vieną. Prisitaikymo reikmės, mieste aktualesnės nei kaime, keitė senuosius komunikacijos įpročius ir vertė lietuvius kasdieniame gyvenime vis dažniau vartoti vokiečių kalbą. Vis dėlto reikia pridurti, kad dvikalbystė XIX a. antrojoje pusėje tarp Prūsijos lietuvių buvo visiškai natūralus dalykas, retai kliudęs jiems kasdien bendraujant atsiskirti nuo vokiečių¹⁸. Tačiau taip pat svarbu, kad mąstymas nacionalinėmis kategorijomis ir nacionalinio turinio priskyrimas sąvokoms „lietuvis“ ir „vokietis“ tarp Prūsų lietuvių vyko pernelyg lėtai. Neturėdami savos inteligentijos ir būdami konservatyvių pažiūrų, Prūsų lietuviai neturėjo savojo nacionalizmo, todėl sąvokoms „lietuvis“ ir „vokietis“ dažnai tebepriskirdavo socialinės padėties ar kultūrinių skirtubių implikacijas. Ypač aiškiai nacionalinio mąstymo

¹³ FORSTREUTER, K. Die Anfänge der Sprachstatistik in Preußen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1953, Hf. 3, S. 346.

¹⁴ BOHN, T. M. Bevölkerungsentwicklung und Urbanisierung in Ostpreußen im Zeitalter der Industrialisierung. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 367–369.

¹⁵ 1861 m. lietuvių Klaipėdoje fiksuota 1,3%, 1890 m. – 5,3%, 1905 m. – 6,4%, o 1910 m. – 9,2% (VILEIŠIS, V. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935, p. 150, 178). Šiuos duomenis reikia vertinti atsižvelgiant į Prūsijos statistikos biuro taikytus abejotinus (bent jau šiandienos požiūriu) nacionalinės priklausomybės nustatymo kriterijus (plg. FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 337, 339).

¹⁶ TAUBER, J. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In *„Der Fremde im Dorf“: Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 90–97.

¹⁷ Plg. Ibid., S. 91.

¹⁸ Plg. KLEIN, M. Ein interkulturelles Produkt: der „Putzmalūnas“. Etnische Identität und Sprache in Preußisch-Litauen. In *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Soziokultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von R. TRABA. Osnabrück, 2000, S. 151–171; VAREIKIS, V. Memellander / Klaipėdiškiai Identity and German-Lithuanian Relations in Lithuania Minor in the Nineteenth and Twentieth centuries. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2001, Nr. 1 (6), p. 54–65.

nebuvo išryškėjo po Vokietijos suvienijimo, kai Prūsų Lietuvoje sunkiai besugebėta suvaldyti dėl staiga plūstelėjusių vokiečių nacionalistinių idėjų prasidėjusį asimiliacijos procesą. Vokiškajai nacionalizmo ideologijai lietuviai dar daugiau nei dešimtmetį po Vokietijos suvienijimo neturėjo ko priešpriešinti. O ir vėliau į Martyno Jankaus aplinkoje išryškėjusius bandymus „budinti“ Prūsų lietuvius daugiausia dėl šios aplinkos sąsajų su kitatikiais Rusijos imperijos lietuviais buvo žiūrima gana rezervuotai. Daugiau palaikymo Klaipėdos krašte sulaukė tos lietuvių draugijos, kurios mažai ką bendra turėjo su Rusijos lietuviais¹⁹. Bet koku atveju suaktyvėjusi lietuvių kultūrinė raiška iki Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdos miestą, galima sakyti, aplenkė, kadangi žvejai arba samdomi darbininkai nebuvo ta komunikacinė terpė, kuri galėtų aktyviai palaikyti tapatumo orientaciją.

1918 m. išplėtus Klaipėdos ribas, lietuvių nuošimtis mieste padidėjo. Tačiau, kaip rodo duomenys 1925 m. surašymo, atlikto po prijungimo prie Lietuvos praėjus dvejiems metams, dauguma anksčiau Klaipėdoje gyvenusių lietuvių buvo patekę regioninį savitumą teigusios ideologijos įtakon ir neidentifikavo savęs su Lietuvos valstybe, tad surašymo metu net 20,2% miesto gyventojų užsirašė esą „kлайпėdiškai“ ir tik 10,1% – „lietuviai“²⁰. Panašu, kad prie pastarųjų buvo priskirti ir tie, kurie apsigyveno Klaipėdoje po Pirmojo pasaulinio karo bei ėmė rūpintis lietuviškos kultūros plėtojimu. Iki 1919 m. Prūsijos lietuvių intelektualiosios veiklos centras buvo Tilžė, tačiau atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos dauguma visuomeniškai aktyvių, į kultūrinį ir politinį suartėjimą su Lietuva linkusių vietinių lietuvių persikėlė į Klaipėdą. 1919–1920 m. čia jau buvo susidariusi grupelė savo lietuviškumą aktyviai pozicionavusių veikėjų, kurie būrėsi aplink kelias pagrindines figūras – Jokūbą Stiklorių, Adamą Braką, Jokūbą Peteraitį. Iš esmės savo iniciatyva jie kūrė lietuviškos kultūros židinius mieste. Turtingas lietuvis J. Peteraitis, atsikraustęs į Klaipėdą dar prieš karą, atidavė steigiamam Lietuvių bankui savo namus, o vėliau finansiškai prisidėjo prie Tautinio lietuvių banko įkūrimo. J. Stiklorius 1920 m. inicijavo spaudos bendrovės „Rytas“ steigimą. Gavę paskolą iš Lietuvos bankų, bendrovės vadovai 1921 m. pačiame Klaipėdos centre – Turgaus g. – nusipirko viešbutį „Berliner Hof“, kuris tapo svarbiausia lietuvių politinių ir kultūrinių renginių vieta. „Lietuvių banko“, „Ryto“ spaustuvės, Brakui priklausiusio baldų fabriko „Laima“ pelnas neretai padengdavo lietuviškumo plėtros Klaipėdoje finansavimo išlaidas. Reikėjo remti A. Brako iniciatyvą 1919 m. įsteigtą draugiją „Aida“ ir jos chorą. 1922 m. J. Stiklorius su A. Braku įkūrė draugiją „Aukuras“, turėjusią surinkti specialų fondą lietuviškos kultūros „kėlimui“. Rezultatai išryškėjo jau tais pačiais metais, kai pavyko finansiškai paremti kunigo Viliaus Gaigalaičio iniciatyvą kurti Klaipėdoje privačią lietuvišką mokyklą, 1923 m. daug prisidėta realizuojant kompozitoriaus Stasio Šimkaus iniciatyvą įkurti Klaipėdoje muzikos konservatoriją, 1924 m. pradėta steigti viešoji biblioteka.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos vyriausybei ši lietuviškumo plėtra Klaipėdoje tuo metu nebuvo itin aktuali. Antai kai įtakingiausius Klaipėdos krašto laikraščius leidusi Siebertų spaustuvė Antanės administravimo laikotarpiu turėjo finansinių sunkumų, Lietuva nesusidomėjo J. Stikloriaus pasiūlymu įsigyti šią spaustuvę²¹. Tik nuo 1922 m. vasario mėn. Lietuvos vyriausybė per savo atstovybę Klaipėdoje suaktyvino propagandinę veiklą²², tačiau jos tikslas buvo ne lietuviškumą remti, o diskredituoti *Freistaato* šalininkus ir aiškinti gyventojams prijungimo prie Lietuvos naudą. Karinis prijungimas 1923 m. sausį, žinoma, savaime nieko nepakeitė, tad lietuviškieji kultūros židiniai

¹⁹ Plačiau žr.: PO CYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.

²⁰ VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 268.

²¹ ANYSAS, M. *Kova dėl Klaipėdos: atsiminimai 1927–1939*. Čikago, 1978, p. 234.

²² ŽIUGŽDA, R. *Po diplomatijos skraiste. Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius, 1973, p. 102, 105–106.

Klaipėdoje ir vėliau liko gana uždari. Nepaisant to, kad į suartėjimą su Lietuva orientuotų gyventojų skaičius nuolat augo, jų buvo pernelyg mažai ir jie turėjo pernelyg menką įtaką, kad sutrukdytų viešojoje komunikacijoje išsivalyti Klaipėdos krašto regioninį savitumą teigusiai tapatumo ideologijai. Pastaroji, palaikoma didžiausių krašto spaudos leidinių ir politinių partijų, teigė Klaipėdos krašto istorinį savitumą ir autonomiją kaip šio savitumo išsaugojimo priemonę. Rinkimų į krašto seimelių rezultatai, „klaipėdiško“ kategorijos atsiradimas per 1925 m. gyventojų surašymą rodo, kad regioninė tapatumo orientacija tuo laikotarpiu buvo dominuojanti.

Lojalių Lietuvos valstybei vietinių lietuvių kontingentas, stokodamas efektyvios finansinės paramos, regioninei tapatumo orientacijai ne ką tegalėjo priešpriešinti. Gubernatūra iš vyriausybės lėšų daugiausia finansavo prolietuvišką spaudą, tačiau pagrindinis į vietinius lietuvius orientuotas gubernatūros remiamas leidinys „Lietuvos Keleivis“ 3-iajame dešimtmetyje stokojo populiarumo ir nesugebėjo konkuruoti su gerokai anksčiau rinką išsikovojusia Siebertų spaustuvės produkcija („Memeler Dampfboot“, „Lietuwiszka Ceitunga“)²³. Lietuviškos Klaipėdos organizacijos, iš kurių aktyviausia buvo „Aukuro“ kultūrinė draugija, gubernatūroje nuolat prašydavo „pašalpų“, tačiau kadangi didžioji lėšų dalis buvo išleidžiama remti Lietuvai lojaliam spaudai, draugijoms ne kas telikdavo. Tiesa, lietuviškumą visame Klaipėdos krašte itin propagavo dar 1923 m. pradėti steigti Lietuvos šaulių sąjungos būriai. Tad, matyt, teisus buvo gubernatorius Antanas Merkys, 1929 m. lietuviškos kultūros būklę Klaipėdos krašte apibūdinęs taip: „per 6 metus mūsų valdymo <...> sudaryta Šaulių Sąjunga, Klaipėdos krašte veikia chorai, jaunųjų draugijos, bet tas viskas, galima sakyti, tebėra pirmoje organizavimo stadijoje ir eina labai iš lėto ir dirbtinai“²⁴.

Švietimo sferoje pasistūmėjimo į priekį 3-iajame dešimtmetyje taip pat būta nedidelio. 1925 m. buvo įsteigta jaunuolių mokslui lietuvių gimnazijoje turėjusi parengti Klaipėdos spartesnioji mokykla, o 1926 m. Klaipėdoje pavyko įsteigti ir lietuvių pradinę mokyklą. Gimnazija, išaugusi iš anksčiau minėtos 1922 m. įsteigtos privačios mokyklos, 1923 m. buvo perimta valstybės. 3-iajame dešimtmetyje ją per metus lankė daugiau kaip pusantro šimto mokinių, tačiau gimnazija neturėjo nuosavų patalpų, o ir pedagogai, atrodo, nebuvo itin aukšto lygio²⁵. Iš esmės šios trys lietuviškos švietimo įstaigos, greta Šaulių sąjungos padalinių, konservatorijos, „Ryto“ spaustuvės, gubernatūros, tuo metu priklausė nedidelei lietuviškos komunikacijos židinių grupei Klaipėdoje. Nors formaliai lietuvių ir vokiečių kalbos tuomet buvo lygiateisės, vokiečių kalba Klaipėdos viešojoje komunikacijoje aiškiai dominavo. Plg. mokyklų, kuriose dėstyta vokiečių kalba, tuo metu mieste buvo beveik penkis kartus daugiau.

Todėl nėra ko stebėtis, kad bene vienintelė ryškesnė lietuviškumo manifestacija 3-iojo dešimtmečio Klaipėdoje buvo 1927 m. birželio 6 d. įvykusi Mažosios Lietuvos lietuvių giesmių ir dainų šventė. Visa tai veda prie išvados, kad sąlygos lietuviškos praeities aktualizavimui ir lietuviškos tapatumo orientacijos palaikymui 3-iojo dešimtmečio Klaipėdoje nebuvo itin palankios. Regis, tautininkų vyriausybės nuomone, sustiprinti „lietuviybę“ Klaipėdoje turėjo vien vadinamasis „infiltracijos“ procesas²⁶, tačiau dauguma darbininkų, atvykdavusių į Klaipėdos kraštą dėl finansinių pa-

²³ Klaipėdos krašto gubernatoriaus PRO MEMORIA, 1929 m. lapkričio 20 d. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 922, ap. 1, b. 10, l. 45.

²⁴ *Ibid.*, l. 45.

²⁵ Gubernatorius A. Merkys pažymėjo, kad „esanti Klaipėdoj Lietuvių Gimnazija toli gražu nestovi savo aukštumoje. Ji neturi savo patalpos, mokslo personalas ne iš geriausių, o iš to visi kiti rezultatai“: *Ibid.*, l. 44.

²⁶ ANYSAS, M. *Op. cit.*, p. 230.

skatų (atlyginimai čia buvo gerokai didesni nei likusioje Lietuvoje), nebuvo išsilavinę ir „susipratę“²⁷. Klaipėdoje jie daugiausia įsidarbino naujose, Lietuvos žydams priklausiusiose, tekstilės įmonėse²⁸ ir vargu ar galėjo pasakyti ką nors gero apie Lietuvos valdžią, kuri iki pat 4-ojo dešimtmečio vidurio menkai teprisidėjo prie jų socialinių problemų Klaipėdoje sprendimo. Tad tai išties nebuvo ta komunikacinė terpė, kurioje galėjo būti aktyviai palaikoma lietuviška tapatumo orientacija. Alternatyvūs vietinių lietuvių pasiūlymai, kaip lituanizuoti Klaipėdą, iki pat 4-ojo dešimtmečio vidurio nesulaukdavo adekvataus centro valdžios dėmesio.

Kas gi pasikeitė? 1933 m. Lietuvos vyriausybė Klaipėdos krašte susidūrė su pronacistiniu iššūkiu. Daugiausia nerimo kėlė Lietuvos saugumo tarnybų surinkta informacija, leidusi užtikrintai konstatuoti, kad Vokietija forsuočiai stiprina antiintegracines nuotaikas Klaipėdos krašte beveik atvirai kišdamasi į Klaipėdos krašto, taigi ir į Lietuvos valstybės vidinius reikalus. Reikia manyti, kad Kaune tai padėjo suvokti būtinybę stiprinti pozicijas Klaipėdoje, ir Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Navako paskyrimas nauju gubernatoriumi buvo tik vienas iš 1933 m. rudenį įvykusio lūžio Lietuvos požiūryje į Klaipėdos klausimą indikatorių. 1933–1934 m. sandūroje Lietuvos spaudoje pasirodė serija inteligentų straipsnių, aiškinusių padėties Klaipėdoje grėsmingumą, naujai pasirinkto kurso būtinumą ir siūliusių konkrečius būdus, kaip reikėtų „atlietuvininti pajūrį“²⁹. Ypač aktyvi pasirinkto integracijos kurso ideologinė parama plaukė iš 1933 m. įsteigtos Lietuvos (ir) Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungos³⁰. Pabrėžtina, kad „atlietuvinimas“ buvo suprantamas ne kaip senųjų Klaipėdos krašto gyventojų tapatumo pakreipimas prolietuviška linkme, bet kaip krašto (teritorijos) „atlietuvinimas“, suaktyvinant prolietuviškai orientuotą visuomenės dalį Klaipėdoje (kurioje tuo metu jau dominavo iš „Didžiosios“ Lietuvos atkelti tarnautojai), steigiant įstaigas su atkeliamu iš Lietuvos personalu, kolonizuojant Klaipėdos kraštą ir viešai manifestuojant lietuviškumo įtvirtinimo laimėjimus (didžiausia tokio pobūdžio manifestacija laikytina 1934 m. Jūros diena). Faktiškai „atlietuvinimas“ buvo ideologinis forsuiotos Klaipėdos krašto integracijos įrankis, aktyviausiai įkūnytas Lietuvos politikoje Klaipėdos krašte nuo 1933 m. rudens iki 1935 m. Vienas iš pagrindinių šiuo ideologiniu instrumentu paremtų siekių buvo antiintegraciškai nusiteikusių asmenų (iš esmės „vokiečių“) išstūmimas pirma iš politinio dominavimo pozicijų

²⁷ Lietuvos valdžios dėmesį į šį reiškinį buvo atkreipusi ir gubernatūra: „Į Klaipėdos kraštą neina kokia darbininkų atranka, priešingai, jų vidurkis bus net blogesnis už bendrąjį. Tų ateivių beveik vienų pilni Klaipėdos krašto kalėjimai, teismo baustų už įvairius kriminalus <...>. Jie bloga reklama lietuviams. Jų daugybė nesusipratusių, ypatingai pas ūkininkus tuoj pasiduoda vietos įtakai, rinkimuose balsuoja, kaip nori jų šeimininkai. Tad nenuostabu, kad rinkimuose lietuvių balsų skaičius taip nedidėja, kaip didėja lietuvių ateivių skaičius. Lietuviai ateiviai dingsta Klaipėdos krašte.“: PRO MEMORIA, 1938 m. birželio 22 d. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 29, l. 21.

²⁸ POCYTĖ, S. Die sozialen Strukturen im Memelland während der Jahre 1918 bis 1940. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 93.

²⁹ Pvz., ŠLAŽA, M. Neklyskime: jau temsta lietuviybė... *Naujoji Romuva*, 1933 10 22, Nr. 147, p. 841–843. TĖVŪNAS. Tebevokietinami klaipėdiečiai. *Tėvų žemė*, 1933 12 10, Nr. 1, p. 7–8. GRINIUS, J. Steikime Klaipėdoj kultūros įstaigas. *Naujoji Romuva*, 1934 01 07, Nr. 157, p. 14–15.

³⁰ Klaipėdos krašto „atlietuvinimas“ buvo vienas iš sąjungos, vienijusios tokias asmenybes kaip Vincas Krėvė, Kazys Pakštas, Antanas Merkys, Vaclovas Sidzikauskas, Zenonas Ivinskis ir kt., tikslų. Jos įkūrimo motyvai paaiškinti: PAKŠTAS, K. Kodėl įsisteigė Lietuvos Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga? *Tėvų žemė*, 1934 01 16, Nr. 1, p. 2–3. Sąjungos veiklą yra plačiau nagrinėjusi Petronėlė Žostautaitė (ŽOSTAUTAITĖ, P. Lietuvos Vakarų sąjunga (1933–1939 m.). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1977, t. 2 (59), p. 83–93).

Klaipėdos krašte (gubernatoriaus J. Navako „kietos rankos“ politika bei Neumanno ir Sasso byla), o vėlesnėje perspektyvoje – ir iš ekonominio dominavimo pozicijų.

Kaip tik tokioje politinėje lituanizacijos konjunktūroje Juozo Tūbelio vyriausybė, nepaisydama net tuomet Lietuvą labiausiai palietusios pasaulinės ekonominės krizės, ėmė skirti solidžias lėšas lietuviškų kultūros židinių stiprinimui. 1933 m. Švietimo ministerija pagaliau reagavo į Kazio Trūkano raginimus pastatyti Klaipėdoje tinkamas patalpas Vytauto Didžiojo gimnazijai³¹ (šios gimnazijos statyba buvo brangiausia tokio pobūdžio įstaigos statyba Lietuvoje tarpukariu). 1933 m. rudėnį J. Tūbelis pritarė Ernesto Galvanausko iniciatyvai įsteigti mieste Prekybos institutą ir amatų mokyklą³². 1935 m. Pašto valdybai buvo skirta lėšų Klaipėdos radijo stoties statybai³³, pritarta „Aukuro“ draugijos iniciatyvai perkelti į Klaipėdą Šiaulių dramos teatro trupę³⁴, Klaipėdoje įsteigtas Respublikos pedagoginis institutas, patvirtintas E. Galvanausko pateiktas valstybės dotuojamų butų statybos lietuvių darbininkams Klaipėdoje projektas³⁵. Pažymėtina, kad vyriausybės iniciatyvai šiame kontekste galima priskirti nebent Pedagoginio instituto steigimą Klaipėdoje (tai buvo pradinį mokyklų mokytojus rengiančių institucijų reorganizacijos Lietuvoje rezultatas), tačiau net ir šiuo atveju vyriausybė neabejotinai žengė tokį žingsnį atsižvelgusi į inteligentų raginimus decentralizuoti Lietuvos aukštojo mokslo židinius perkeldami dalį jų į Klaipėdą³⁶. Visi kiti minėti atvejai buvo idėjos, Klaipėdos lietuvių subrandintos gerokai anksčiau, nei vyriausybė pagaliau ryžosi jas įgyvendinti (tokių idėjų, beje, buvo gerokai daugiau).

Visuma minėtų forsuotos integracijos politikos žingsnių gerokai sustiprino Klaipėdos lietuviškų kultūros ir švietimo organizacijų potencialą, lietuviško miesto įvaizdį, o kartu lietuvių galimybes funkcionuoti viešojoje komunikacijos erdvėje. 1934–1936 metai lietuvių raiškai viešojoje komunikacijoje Klaipėdoje buvo pats palankiausias metas, kadangi konkuruojančios tapatumo ideologijos sklaidos židiniai buvo iš dalies nuslopinti, iš dalies išardyti, o labiausiai antiintegraciškai nusiteikusios Klaipėdos krašto politinės figūros atliko bausmę po Neumanno ir Sasso proceso. Nepaisant to, derėtų atkreipti dėmesį, kad naujai kurtos lietuviškos komunikacijos erdvės pasižymėjo tam tikru atsiribojimu. Naujuose miesto kvartaluose statyti pastatai Klaipėdos urbanistinėje struktūroje formavo lietuviškas „salias“, iš kurių ypač išsiskyrė du arealai: „Ryto“ spaustuvės, Vytauto Didžiojo gimnazijos bei Pedagoginio instituto rajonas ir bendrovės „Statyba“ realizuota iniciatyva laukuose piečiau miesto centro pastatyti lietuvišką Klaipėdos miesto dalį su teatru ir katalikų bažnyčia, kurioje lietuvių darbininkai gyventų vieni šalia kitų ir bendrautų tarpusavy palyginti apribotoje erdvėje.

Vien naujų Vytauto Didžiojo gimnazijos rūmų patalpomis naudojosi kelios lietuviškos institucijos (pati gimnazija, Prekybos institutas, Šiaulių sąjunga), tad tai buvo viena reikšmingiausių lietuvišką tapatumo orientaciją palaikiusių erdvių. Didelėje gimnazijos salėje vykdavo beveik visi iškilmingi posėdžiai įvairių švenčių ir minėjimų metu: čia būdavo minimos nepriklausomybės sukaktuvės (vasario 16 d.), kariuomenės su visuomene susiartinimo (gegužės 23 d.), Tautos (rugsėjo 8 d.), Kariuomenės (lapkričio 23 d.) šventės, Spalio 9 d. (Vilniaus pagrobimas), pažymimos Dariaus ir Girėno žuvmio metinės, Saulės mūšio 700 metų sukaktis, gruodžio 17 d. perversmo dešimtmetis. Į Prekybos ins-

³¹ AŠMYS, V. Klaipėdos lietuvių gimnazija. In *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. VĖLIUS. Kaunas, 1995, p. 274.

³² GALVA, G. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982, p. 379.

³³ KANČAS, R. Klaipėdos radiofonas Lietuvos radijo istorijos kontekste. *Res Humanitariae*, 2007, t. I, p. 60.

³⁴ STANULIS, J. „Aukuro“ draugija ir teatro menas Klaipėdoje. In *Aukuras, draugija tautos kultūros kelti. Penkiolikos metų sukakties proga Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo žinios*. Klaipėda, 1937, p. 86.

³⁵ GALVA, G. Op. cit., p. 387.

³⁶ Pvz., GRINIUS, J. Op. cit., p. 14–15.

titutą, kurio dauguma dėstytojų buvo Klaipėdos įmonių vadovai, iš Kauno buvo pakviesti tik kai kurie specialiųjų dalykų dėstytojai dėstyti aukštesniuosiuose kursuose³⁷. Todėl vargu ar galima teigti, kad šios aukštosios mokyklos kolektyvas prisidėjo prie lietuviškos tapatumo orientacijos gyvybingumo Klaipėdoje. Tiesa, ją kiek suaktyvino iš visos Lietuvos suvažiavę studentai, nors jų skaičius Prekybos institute nuolat mažėjo. Pvz., akademinės jūros dienos organizacinis komitetas 1936 m. buvo sudarytas iš abiejų Klaipėdos institutų studentų. Antrasis (pedagoginis) institutas, atvirkščiai, tiek pedagoginio kolektyvo (jį sudarė apie 20 asmenų), tiek besimokančiųjų kontingento prasme (kasmet būdavo priimama 100–150 studentų)³⁸ buvo iš Lietuvos į Klaipėdą atkeltas darinys, todėl šios įstaigos svarba palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją buvo kur kas didesnė. Lietuviškai orientuotos radijo stoties įkūrimas buvo labai svarbus žingsnis išvirtinant naujoje viešosios komunikacijos erdvėje, kurioje iki tol visiškai dominavo Rytprūsių radijo stotys.

Aktyvesnis įsibrovimas į Klaipėdos lietuviškų organizacijų vidaus struktūrą ir jų veiklos instrumentalizavimas tautininkų vyriausybei naudinga linkme taip pat buvo vienas iš „atlietuvinimo“ lozungu paremtos integracijos reiškinių. Bene ryškiausias pavyzdys čia yra „Santaros“ draugijos veiklos transformavimas ir pavertimas pusiau sukarinta organizacija 1934 m. Pakeistame statute deklaravusi atlietuvintą Klaipėdos kraštą esant pirminiu siekiu³⁹, per kelerius metus ji virto gausiausia krašto lietuviška organizacija⁴⁰. Tačiau antros pagal dydį organizacijos – Lietuvos šaulių sąjungos XX rinktinės – veikloje 4-ojo dešimtmečio viduryje taip pat matyti lūžio momentas. Per kelerius metus jos padalinių vien Klaipėdos mieste skaičius išaugo penkiskart (paskutiniai keturi būriai įkurti jau 1938 m.), kai kurie būriai buvo pakelti į kuopas, į sąjungos veiklą aktyviau įtrauktos moterys, o pačiai rinktinei vadovauti, remiantis 1935 m. pakeistu įstatymu, buvo paskirtas Klaipėdos krašto karo komendantas. Svarbu pažymėti, kad šis rinktinės augimas daugiausia rodė išitraukimą į jos veiklą lietuvių, atsikėlusius į Klaipėdos kraštą jau po 1923 m. Pagaliau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad 1934 m. sausio mėn. įkurtas Lietuviškųjų organizacijų komitetas jau iš pat pradžių tapo reikšmingu tautininkų politikos Klaipėdoje įrankiu. Steigimo metu jis subūrė tris lojaliausius Lietuvai Klaipėdos krašto lietuviškas organizacijas, išsyk deklaravo pritarimą forsui integracijai ir vokiečių išstūmimui⁴¹. Komiteto propaguotos „tautinės vienybės“ esmė buvo ta, kad įsijungusias į jo veiklą lietuviškas organizacijas buvo gerokai paprasčiau instrumentalizuoti. Iki 1938 m. komiteto siekis suimti į savo rankas visą organizacinę lietuvišką veiklą krašte faktiškai buvo įgyvendintas⁴² ir leido siekti perorientuoti šią veiklą tautininkų vyriausybės tautinės politikos linkme. Tiesa, telkiamąją funkciją komitetas atliko tik iš dalies, mat daugelio vietinių lietuvių reakcija į Kauno siekius dominuoti jų kultūrinėje veikloje pasireiškė atsiribojimu. Antai jau 1938 m. gubernatūros buvo konstatuota: „organizacijų šiuo metu Klaipėdoje ir krašte yra gana daug <...>, bet veikla negali būti tinkamai išvystyta, nes stinga inteligentiškų jėgų. Ypatingai stinga vietinių“⁴³.

³⁷ GALVA, G. Op. cit., p. 383.

³⁸ KAVALIŪNAS, A. *Pedagoginis institutas 1935–1944 metais*. Vilnius, 1995, p. 12, 20–22, 59.

³⁹ STIKLIORIUS, J. Mažosios Lietuvos kultūrinės organizacijos šiandien. In *Aukuras...*, p. 163–164.

⁴⁰ VALANČIŪTĖ, J. „Santaros“ veikla Klaipėdos krašte tarpukario metais. In *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. VIII). Ats. red. A. NIKŽENTAITIS. Klaipėda, 2001, p. 35.

⁴¹ Lietuvių Organizacijų Wykdomasis Komitetas. Atsišaukimas „Lietuviai, Klaipėdos krašto šeimininkai!“, 1934 m. birželio 30 d. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 798, l. 393.

⁴² POCYTĖ, S. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas Klaipėdos krašte: Lietuviškųjų organizacijų komiteto veiklos 1934–1939 m. pavyzdys. *Lietuvos istorijos metraštis* 2003/2. Vilnius, 2005, p. 81.

⁴³ PRO MEMORIA, 1938 m. birželio 22 d. *LCVA*, f. 922, ap. 1, b. 29, l. 25.

Lietuvių aktyviosios veiklos Klaipėdos viešojoje komunikacijoje laikotarpis truko iki 1938 m. Agresyvėjant Vokietijos užsienio politikai ir vis labiau jai nuolaidžiaujant, buvo amnestuoti nuteistieji Neumanno ir Sasso byloje, kas išsyk padidino lietuviškosios tapatumo ideologijos konkurentės potencialą. Tačiau 4-ojo dešimtmečio pabaigoje ši konkurentė jau buvo gerokai pajėgesnė. Regioninio savitumo teigimas 4-ajame dešimtmetyje buvo laipsniškai pajungiamas vokiškosios tapatumo orientacijos, turėjusios kur kas aktyvesnį ir paveikesnį ideologinį užnugarį. Balansavimo galimybes Klaipėdoje dar palaikė karo padėtis, tačiau jos panaikinimas 1938 m. lapkričio 1 d. faktiškai užkirto lietuviškajai tapatumo orientacijai aktyvios raiškos viešojoje komunikacijoje galimybes: žuvusio per riaušes jaunuolio Petro Kontauto tūkstantinės laidotuvės 1938 m. liepos 2 d. buvo viena paskutinių lietuvišką tapatumo orientaciją sustiprinusių ceremonijų, o vasario 16 d. minėjimo ceremonias 1939 m. Klaipėdoje jau nebeprilygo Vokietijos Reicho 6-ųjų metinių iškilimams sausio 30 d.

Lietuvių praeities siužeto motyvai ir jų panauda tapatumo orientacijai formuoti

Prieš pradėdant nagrinėti praeities panaudą lietuviškosios tapatumo orientacijos palaikymui tarpukario Klaipėdoje, būtina atsakyti į klausimą, kokį Prūsijos lietuviai turėjo praeities savivaizdį, kuriuo būtų buvę galima grįsti jų tapatumą. Toks klausimas ypač aktualus, kai kalbama apie XIX a. antrąją pusę. Juk valstiečiai savos istorijos neturėjo, ir tai buvo būdinga tiek Rusijoje, tiek Prūsijoje gyvenusiems lietuviams. Tiek Rusijos imperijoje gyvenusių lietuvių valstiečių atmintyje iki pat XIX a. vid. beveik nebuvo vietos Lietuvos istoriografijos sukurtiems praeities siužetams ir vaizdiniais, tiek ir Prūsų lietuvių komunikacinėse terpėse vieninteliai kultūrinės atminties nešėjai ilgą laiką buvo kunigai, o nuo XIX a. vid. – dar ir konservatyvioji spauda (pvz., „Keleiwis“). Tik Simono Daukanto raštuose buvo pirmąsyk pateikta į žemuosius visuomenės sluoksnius orientuota lietuvių istorija, aukštinusi pagonišką Lietuvą, teigusi anuometinę baltų vienybę, priešpriešinusi jų „liuosybę“ dabarties priespaudai ir teikusi pagrindą antilenkiškų bei antivokiškų nuostatų formavimuisi (lenkų ir vokiečių veikmė esą lėmusi „senovės lietuvių“ dorybių nuopuolį). Nepaisant to, kad labiau prieinamas ilgą laiką buvo vienintelis iš keturių Daukanto veikalų, 1845 m. išleistas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, kiti jo raštai irgi buvo žinomi, ir jų įtaka aušrininkams buvo akivaizdi⁴⁴. Bendradarbiavimas „Auszroje“ leido su daukantiškąja „senovės lietuvių“ praeities koncepcija susipažinti ir Prūsijos lietuviams. Ypač aktyvaus susidomėjimo šia koncepcija būta birutinių aplinkoje, XIX a. 9-ajame dešimtmetyje ėmusioje aktualizuoti lietuvių kovų su „kryžiais“, karingųjų Lietuvos kunigaikščių, ypač Vytauto, narsiųjų Lietuvos moterų (Birutės, Gražinos, Onos) vaizdinių⁴⁵. Siekiant adaptuoti šią koncepciją Prūsų Lietuvoje parodo ir tai, kad „senovės lietuviai“ neretai vadinti „lietuvininkais“⁴⁶, t. y. taip, kaip Prūsų lietuviai save vadino XIX a. pab. Tačiau dėl Daukanto įtakos plitęs integralios, t. y. bendralietuviškos, „senovės lietuvių“ praeities įvaizdis, XIX–XX a. sandūroje Prūsų Lietuvoje įgavęs ir kelias naratyvines imitacijas⁴⁷, sudarė tik vieną iš kelių tuo metu besiformavusio Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio dėmenų.

⁴⁴ Plg. JAKŠTAS, J. Lietuvos aušrinė istoriografija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. VIII. Roma, 1974, p. 221–240.

⁴⁵ POCYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje...*, p. 108.

⁴⁶ JANKUS, M. *Lietuwninku bei Lietuvos Nusidawimai*. Bitėnai, 1897.

⁴⁷ Ibid.; [VYDŪNAS]. *Senutė*. Bitėnai, 1904. M. Jankaus ir Vydūno parengtas istorijos apybraižas vienija S. Daukanto sukurtą Lietuvos istorijos siužetą iki 1569 m. atpasakojimas, tačiau šios apybraižos turi ir esminių skirtumų. M. Jankus pasakojo tik Lietuvos istoriją, o Vydūnas pateikė originalų integruotą Prūsų lietuvių ir „Didžiosios“ Lietuvos lietuvių praeities pasakojimą, kurį išplėtė iki pat savo gyvenamojo laiko ir kuriame, be jokios abejonės skyrė daugiau vietos savitai Prūsų lietuvių praeičiai. Originali Vydūno pra-

Antrasis išskirtinas dėmuo implikavo Prūsijos lietuvių „susipratimo“ ir pasipriešinimo germanizacijai siužetą. Lietuvių virsmą vokiečiais lietuviškojo nacionalizmo ideologai laikė esmine problema, dėl kurios lietuvių „giminė“ esą galėjusi apskritai sunykti⁴⁸, todėl Prūsų lietuvių veiklą, kurią buvo galima apibūdinti kaip pasipriešinimą „germanizacijai“, jau XIX a. pab. pradėta pozicijuoti kaip „tikrąjį kelią“ rodantį pavyzdį. Istoriografijoje tokį siužetą pradėjo plėtoti M. Jankus⁴⁹, tačiau neabejotinai daugiausia prie šio plėtojimo prisidėjo Anas Bruožis, 1906 m. aprašęs lietuvių „suwokiecziawimą“ ir palyginti išsamiai apibūdinęs Prūsų lietuvių „Peticijonu, Deputacijonu bey polytißku Weikimu“ sąjūdį⁵⁰, o vėliau išplėtęs šį „tautinės kovos“ siužetą kituose savo veikaluose⁵¹. Atviro antivokiškumo eskalavimo šiame siužete nebuvo, tačiau jo paskirtis buvo aiški: „skaityk dabotiny ir apmastyk, jeygu tu esi Lietuwis, ar tai tavo žmogißka pareiga niera Lietuwiu būti ir jūmi likti?“⁵². Tad pirmasis aukščiau išskirtas Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio dėmuo turėjo atlikti siejančiąją su Rusijos imperijos lietuviams funkciją, o antruoju sandu (bent jau iš pradžių) buvo siekiama paremti Prūsų lietuvių „atsparumą“ asimiliacijai.

Vis dėlto pabrėžtina, kad šiedu sandai Prūsų Lietuvoje nebuvo dominuojantys: trečiąją ir bene paveikiausią minėtojo praeities savivaizdžio sudedamąją sudarė Prūsijos kultūrinės atminties vaizdiniai, ir net atkakliausi Prūsų lietuvių „budintojai“ niekuomet nesugebėjo nuo jų visiškai atsiriboti. Švietimo, konservatyviosios spaudos, iš dalies netgi Bažnyčios įtaka lėmė, kad karalienės Luizės figūra daugeliui Prūsų lietuvių buvo gerokai labiau pažįstama nei legendinės Vytauto motinos Birutės, Hohenzollernų dinastija reiškė daug daugiau nei Gediminaičiai, o 1813 m. Prūsijos išsivadavimo karas arba Bismarcko karai – kur kas daugiau nei „senovės lietuvių“ kovos su „kryžiuokais“. Kad ir kaip ten būtų, tarpukario Klaipėdoje pastarojo dėmens vaizdinių aktualizavimo iš vietinių lietuvių pusės nebūta, todėl mums svarbiausi yra būtent pirmieji du dėmenys.

Jų įtaka lėmė, kad jau 2-ajame dešimtmetyje svarbiausi į suartėjimą su Lietuva orientuotų Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio kanonai buvo susiformavę. Iš esmės visą šio savivaizdžio struktūrą būtų galima redukuoti iki dviejų kanonų: 1. lietuviai – Mažosios Lietuvos (taigi ir Klaipėdos) šeiminkai ir 2. vokiečiai – lietuvių užkariautojai, pavergėjai ir germanizatoriai. Pirmasis kanonas, išplaukęs iš daukantiškojo „senovės lietuvių“ vienybės mito, buvo lietuvių „istorinių teisių“ į Klaipėdą argumentacijos pagrindas. Vėlesnis šio kanono aktualizavimas viešojoje komunikacijoje bene labiausiai paveikė lietuviškojo vietinio kraštotyrinio pažinimo kryptis: lietuvių spaudoje tarpukariu pasirodydavo straipsnių, skirtų laikotarpiui iki ordino atsikraustymo (taigi „senovės lietuvių“ istorijai), prūsų sukilimams, Herkaus Manto figūrai, lietuviškų Klaipėdos krašto kaimų bei lietuviškų

eties interpretacija vėliau buvo gerokai išplėta jo veikale apie lietuvių–vokiečių santykius (VYDŪNAS. *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Kulturhistorische Darlegungen*. Tilsit, 1932), tačiau sunku vertinti, kokią įtaką pastarasis veikalas padarė amžininkams, kadangi Tilžėje pasirodžiusios knygos tiražas 1934 m. buvo konfiskuotas ir sunaikintas.

⁴⁸ Žr. Jono Basanavičiaus „Priekalbą“: B. Priekalba. *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 3–4.

⁴⁹ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai Prusu Lietuwos*. Tilžė, 1891.

⁵⁰ [BRUOŽIS, A.]. *Prusu Lietuwei. Perzwalga lietuwißku Peticijonu, Deputacijonu bey polytißku Weikimu*. Lužen, 1906.

⁵¹ [BRUOŽIS, A.] Probočių anūkas. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920; [BRUOŽIS, A.] Klaipėdiškis A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodys*. Kaunas, 1923; BRUOŽIS, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*. Red. V. VILEIŠIS. Kaunas, 1935.

⁵² [BRUOŽIS, A.]. *Prusu Lietuwei...*, p. 3.

mokyklų istorijai ir pan.; vietinių lietuvių iniciatyva 1924 m. pradėtas kurti Kraštotyros muziejus irgi daugiausia orientavosi į priešistorinių laikų pažinimą.

Antrasis kanonas buvo minėtojo kovos su germanizacija dėmens Prūsų lietuvių praeities savi-vaizdyje ir būtinybės delegituoti senąją politinę tvarką sąveikos rezultatas. Negatyviųjų asociacijų, kurias Prūsų lietuviams kėlė vokiškosios priklausomybės istorija, politinis instrumentalizavimas ypač suintensyvėjo žlugus Vokietijos imperijai. Atkreiptinas dėmesys, kad tarp istoriografinio germanizacijos siužeto kūrėjų M. Jankaus ir A. Bruožio požiūrių būta tam tikrų skirtumų. A. Bruožio tekstuose lietuvių „suwokiecziawimas“ buvo išvelgiamas tik XIX a.⁵³, o M. Jankus šiuo požiūriu buvo radikalesnis: jis išvelgė lietuvių germanizaciją jau nuo „neatmenamų laikų“⁵⁴. Po Pirmojo pasaulinio karo ėmus naudoti germanizacijos siužetą politiniais tikslais, būtent M. Jankaus „konceptija“ pasirodė aktualesnė⁵⁵.

Šių dviejų kanonų sąveikos logika lėmė naujo, vadinkime, kulminacinio, momento į suartėjimą su Lietuva linkusių Prūsų lietuvių praeities savi-vaizdyje atsiradimą – 1923 m. „sukilimas“ buvo išivaizduojamas kaip Klaipėdos „atvadavimas“ ir vietinių lietuvių „išlaisvinimas“ iš „vokiečių vergijos“.

Toks minėtųjų kanonų apibrėžimas leistų teigti, kad siekis tarpukario Klaipėdos viešojoje atminimo kultūroje įtvirtinti 1923 m. „atvadavimą“ kaip svarbiausią legitiminę atminties figūrą, buvo esminė lietuviškosios tapatumo orientacijos santykio su praeitimi tendencija. „Atvadavimo“ legitimacijos reikmė pirmiausia skatino „vaduotojų“ kulto formavimą. Pagrindine jo formuotoja ir propaguotoja Klaipėdoje laikytina Lietuvos šaulių sąjunga. Anot tuometinės oficialiosios versijos, 1923 m. „sukilimo“ iniciatyva priklausė Vyriausiajam Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetui ir jam į pagalbą esą atskubėjusiems šauliams (sausio 7 d. atsišaukime „Broliai Šauliai!“ komitetas oficialiai paprašė Šaulių sąjungos paramos). Be to, 1923 m. gegužės 1 d. Klaipėdoje įsteigta Šaulių sąjungos XX rinktinė faktiškai susibūrė iš daugelio gelbėjimo komiteto narių. Kaip tik todėl pastaroji rinktinė pozicionavo save kaip „sukilimo“ realizatorę ir atitinkamai rūpinosi šio įvykio įamžinimu. Jau 1923 m. gruodžio 27 d. pirmajame Klaipėdos krašto šaulių būrių valdybų suvažiavime Šilutėje krašto direktorijos buvo pareikalauta sausio 15-ąją paskelbti „Krašto išvadavimo šventę“. 1924 m. sausį rinktinės iniciatyva Klaipėdoje vyko „atvadavimo“ pirmųjų metinių minėjimas⁵⁶. 1925 m. rugsėjo 27 d. minint Klaipėdoje pirmąją šaulių dieną, ant trijų „sukilimo“ dalyvių kapo miesto kapinėse buvo atidengtas paminklas⁵⁷ – 3 m aukščio granitinis pasienio stulpas, anksčiau ženklinęs buvusią Vokietijos-Rusijos sieną. Pagal dailininko Adomo Brako projektą ant priekinės stulpo dalies buvo iškaltas dvigubas Jogailaičių kryžius (pagrindinis Lietuvos šaulių sąjungos sim-

⁵³ [BRUOŽIS, A.]. *Prusu Lietuwei...*, p. 11–18.

⁵⁴ 1891 m. M. Jankus rašė: „Daugis mušū nei nenumano apie darbus ir veikimus geradaringū atėjūnū, kurie *jau nū tik atmenamū laikū* [išskirta mano – V. S.] mums kultūrą siulo, idant mes per tai netektumėme savo giminiškumo“ (JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 2).

⁵⁵ Štai 1918 m. lapkričio 16 d. Prūsų lietuvių tautos tarybos atsišaukime teigiama, esą vokiečiai „*jau 500 Metū* [išskirta mano – V. S.] musū brangią Kalbą spaudžia ir naikina, musū Kudikius per sawo Mokklas mums atswetina, wisokiūse Urėdūse mus žemina ir niekina“ (GENIENĖ, Z.; ŽUKAS, J. *Kova dėl Klaipėdos. 1923-iejų*. Katalogas. Klaipėda, 2003, p. 43). 1919 m. sausio 9 d. 30-ties Prūsų lietuvių pasirašytame prašyme sąjungininkams ir prezidentui W. Wilsonui lietuvių „nutautinimo“ reiškiniai išvelgiami jau XVIII a. pr. ir matomos dvi alternatyvos: arba prijungti Prūsų lietuvius prie Lietuvos, arba leisti jiems „pražūti Vokietizme“ (GENIENĖ, Z.; ŽUKAS, J. Op. cit., p. 45–47).

⁵⁶ *Trimitas*, 1924 01 24, Nr. 173, p. 27–29.

⁵⁷ Pirmoji šaulių diena Klaipėdoj. *Lietuva*, 1925 09 30, Nr. 218 (2014), p. 2. GELMĖ, A. Klaipėdos krašto šaulių šventė. *Trimitas*, 1925 10 01, Nr. 38, p. 1233–1234.

bolis, tuomet vadintas Vyčio kryžiumi) ir dedikacija „Už laisvę žuvusiems“, atspindinti minėtąją praeities savivaizdžio vergijos-laisvės dichotomiją. Be to, pati rinktinė daugiausia rūpinosi tuo, kad šis paminklas vaidintų aktyvų vaidmenį viešojoje atminimo kultūroje, jau nuo 1924 m. sausio paversdama, kaip pati vadino, „karžygių“ kapą kasmetinių ritualų vieta. Dalyvaujant Klaipėdos krašto gubernatoriui ir kitiems aukštiems pareigūnams, čia buvo pagerbiami žuvusieji ir laikomos pamaldos ne tik „atvadavimo“ sukakčių, bet ir kitų valstybinių švenčių, oficialių minėjimų metu. Kapo lankymas, pvz., buvo įtrauktas ir į 1934 m. Jūros dienos bei 1936 m. akademinės Jūros dienos Klaipėdoje programą. „Karžygių“ viešojo atminimo intensyvumas 4-ajame dešimtmetyje priklausė nuo politinių pokyčių: ypač suintensyvėjo „atlietuvinimu“ grįstos forsautos Klaipėdos krašto integracijos metu, kai šauliai, disponavę palyginti dideliu „karžygių“ kapams tvarkyti fondu, žuvusiųjų pagerbimą įtraukdavo kone į kiekvienos šventės programą, ir atvirkščiai, gerokai sumenko 1938 m. viduryje⁵⁸. Nuolatinis 1923 m. „sukilimo“ aktualizavimas, kaip būtinas politinės tvarkos pagrindimo įrankis, pasireiškė ir vietinėje periodinėje spaudoje, o ypač Šaulių sąjungos spaudoje, kuri minėdavo visas „atvadavimo“ metines. Atvadavimo, arba Klaipėdos „išlaisvinimo“, sukaktims buvo dedikuotos ir dvi 1933 ir 1938 m. Klaipėdoje vykusios dainų šventės. Tačiau kasmetiniai ritualai prie „vaduotojų“ kapo bene geriausiai išreiškė idėjinį 1923 m. gautos „laisvės“ užnugarį.

Tokio užnugario pagrindą sudarė nuolat aktualizuoti kovos motyvai, paprastai atliekantys legitimuojančias funkcijas. Tarpukario viešajame diskurse galima įžvelgti bent du tokius motyvus: Prūsų lietuvių „išsivadavimo kovos“ ir „kovos dėl Klaipėdos“. „Išsivadavimo kovos“ motyvas, atitikęs 1923 m. „sukilimo“, kaip esą vietinių lietuvių iniciatyvos, logiką, daugiausia buvo aktualizuojamas vietinių Klaipėdos lietuvių ir rėmėsi jau minėtu Prūsų lietuvių „susipratimo“ ir pasipriešinimo germanizacijai siužetu. Toks aktualizavimas pasireiškė tolesniu germanizacijos ir priešinimosi jai siužeto plėtojimu, kuris tarpukariu buvo įgavęs bent kelias naratyvines formas⁵⁹. Viena iš šio motyvo aktualizavimo išraiškų laikytinas ir 4-ajame dešimtmetyje pradėtas formuoti Martyno Jankaus, kaip „Mažosios Lietuvos patriarcho“, kultas.

Antrasis, „kovos dėl Klaipėdos“, motyvas leido suvokti 1923 m. įvykius kaip „istorinį teisingumą“, realizaciją to, ko „senovės lietuviams“ esą nepavyko pasiekti kovų su Vokiečių ordinu laikais. Tam tiko tiek nuolatinių Klaipėdos puldinėjimų XIII–XV a. iš žemaičių ir lietuvių pusės siužetas, tiek ir Vytauto figūra, kuri vietinių lietuvių praeities savivaizdžio kontekste pirmiausia buvo siejama su dviem praeities momentais: Žalgirio mūšiu ir bandymais „atsiimti“ Klaipėdą laikotarpiu tarp Žalgirio mūšio ir Melno taikos. Antai teigta, kad „kryžioams“ atvykus „Lietuvius žudyti ir jų Turtus pasisawinti“, Vytautas sudavė jiems „prie Zalgirio smertišką Smugį, nū kurio jie daugiau neb'atsigawo“⁶⁰. 1910 m. minint Žalgirio mūšio 500 metines, Vytauto figūrai vėl buvo priskiriamas

⁵⁸ Alvydas Nikžentaitis teigia, kad sausio 15 d. „sukilimas“ Klaipėdoje nebuvo švenčiamas ir gerokai didesnę reikšmę turėjo Jūros dienos minėjimas (NIKŽENTAITIS, A. Kampf um die Erinnerung: Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert. In *Die Aneignung fremder Vergangenheiten in Nordsteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert)* (Nordost-Archiv, Bd. XV/ 2006). Hrsg. von T. SERRIER. Lüneburg, 2007, S. 150). Šių minėjimų nebūčiau linkęs priešpriešinti teigdamas, kad iškilmingesniu „sukilimo“ šventimu Klaipėdoje pasižymėjo 1935–1937 m., t. y. tas pats laikotarpis, kai Klaipėdoje buvo du syk (1934 ir 1936 m.) šventiškai paminėta Jūros diena. Minėjimų „iškilmingumą“ šiuo periodu nulėmė palankiausios lietuviškajai tapatumo orientacijai raiškos sąlygos viešojoje komunikacijoje.

⁵⁹ BRUOŽIS, A. *Mažoji Lietuva. Jos amžių įvykiai*. Klaipėda, 1929; BRUOŽIS, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos...; Kovos keliais: Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas*. Red. J. VANAGAITIS. Klaipėda, 1938.

⁶⁰ [BRUOŽIS, A.]. *Prusu Lietuwei...*, p. 5–6.

kone pagrindinės pozityviosios asociacijos vaidmuo⁶¹. 1933 m. forsutos Klaipėdos krašto integracijos ideologiniai rėmėjai suaktyvino istorinės kovos dėl Klaipėdos mito formavimą ir ypač didelį vaidmenį suteikė Vytauto laikų bandymams išsiderėti Klaipėdą istoriografiniam pristatymui⁶².

Ypač įvaizdus ši mitą palaikiusios semantikos realizavimas buvo numatomas Klaipėdos piliavietėje. Tarpukariu buvo paskleista idėja, esą Vokiečių ordinas pastatė pirmąją Klaipėdos pilį „senovės lietuvių“ medinės pilies vietoje⁶³, todėl piliavietės asocijavimas su lietuvių užkariautoju – Vokiečių ordinu – visai nekludė Vytauto kulto aktualizavimui. Šios erdvės semantinis pasisavinimas prasidėjo 1930 m. visoje Lietuvoje minint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines. Ta proga Klaipėdoje, be to, kad Vytauto Didžiojo vardas buvo suteiktas lietuvių gimnazijai, pilies Karlo bastiono šlaite buvo įrengtas nedidelis betoninis paminklėlis jo mirties metinių minėjimui atminti, o aikštė toje pačioje piliavietėje buvo pavadinta Vytauto vardu. Vytauto „įamžinimu“ rūpinęsis Vytauto Didžiojo komiteto Klaipėdos skyrius pristatė viziją piliavietėje įkurti Vytauto Didžiojo muziejų⁶⁴. Tam 1935 m. Komiteto vardu 99 metams buvo išsinuomotas piliavietės sklypas ir jau 1936 m. siekta pradėti Vytauto Didžiojo atminimo paminklo – amfiteatro, oro muziejaus ir kultūros namų – statybą⁶⁵. Tiesa, dėl lėšų trūkumo Komitetas tesugebėjo pasirūpinti aplinkos sutvarkymu ir užsakyti architektūrinį pastatų projektą (jį 1936 m. parengė A. Brakas), kuriame buvo itin ryški „liaudiškoji“ lietuvių semantika⁶⁶. 1938 m. Vytauto Didžiojo komitetas buvo likviduotas ir vietoj jo įsteigta Vytauto Didžiojo draugija⁶⁷, tačiau idėja taip ir nebuvo įgyvendinta.

Ar išskirtinos kitokios lietuviškosios tapatumo orientacijos santykio su praeitimi tendencijos? Šiuo atveju, žinoma, reikia atsakyti į klausimą, koks buvo šios tapatumo orientacijos santykis su konkuruojančios tapatumo orientacijos praeities siužetu. Juk ideologiškai priešiškos praeities viešas atmetimas radikaliai besikeičiančioje politinėje situacijoje yra būtinas kontekstas, be kurio neįmanoma naujojo režimo legitimacija. Todėl tarpukario Klaipėdos lietuvių siekis deaktualizuoti viešojoje atminimo kultūroje konkuruojančios tapatumo orientacijos praeities siužetą turėtų būti dėsningas. Tačiau čia, regis, vėl tenka susidurti su lietuviškosios tapatumo orientacijos nevienakryptiškumu. 1923 m. „atvadavimo“ legitimacijos siekis vienijo lietuviškosios tapatumo ideologijos rėmėjus tiek Klaipėdos krašte, tiek ir „Didžiojoje“ Lietuvoje, tačiau santykis su simboliais, kurių kultūrinė semantika buvo susijusi su vokiškąja krašto ir miesto praeitimi, nebuvo toks vienareikšmiškas.

Būtų galima įvardyti vos kelis atvejus, kai tarpukario Klaipėdoje buvo imtasi šalinti šiuos simbolius. Visų pirma tai gana gaivališkas simbolių, aktualizavusių prūsiškosios Klaipėdos priklausomybės praeitį, pašalinimo atvejis: 1923 m. balandžio 7 d. naktį visuotinio Klaipėdos krašto streiko

⁶¹ POCYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje...*, p. 109.

⁶² Tam buvo skirtas visas karo mokslų žurnalo „Mūsų žinynas“ 1933 m. numeris (*Mūsų žinynas*, t. XXVI, Nr. 101), į kurį, be kitų, pateko Povilo Pakarklio straipsnis „Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš Vok. Ordino atėjimą“ (p. 171–185) ir Pauliaus Šležo „Klaipėdos miesto istorijos bruožai (1252–1466)“ (p. 186–199), kuriame nemažai dėmesio skirta žemaičių ir Vytauto „kovoms dėl Klaipėdos“ (p. 195–199). Dar žr.: IVINSKIS, Z. Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais. *Naujoji Romuva*, 1933 04 16, Nr. 12, p. 371–373 ir 1933 04 23, Nr. 13, p. 385–386.

⁶³ Nors tokia idėja fiksuojama jau 1929 m. (BRUOŽIS, A. *Mažoji Lietuva...*, p. 10), tik 1938 m. ją pabandė pagrįsti vietinis kraštotyrininkas Emilis Naubūras. Žr.: NAUBURS, E. Klaipėdos pilies istorija. *Naujoji Romuva*, 1938 01 15, Nr. 1–2, p. 24–26.

⁶⁴ Didelės Vytauto Didž. Sutikimo Iškilmės Klaipėdoje. *Lietuvos Keleivis*, 1930 07 25, Nr. 171, p. 2.

⁶⁵ Vytauto atmintis bus įamžinta. *Vakarai*, 1936 01 12, Nr. 10, p. 8. *Trimitas*, 1936 03 05, Nr. 10, p. 232.

⁶⁶ Du projektai Vytauto D. aikštei sutvarkyti. *Vakarai*, 1936 04 15, Nr. 86, p. 8. Dalis projekto medžiagos buvo paskelbta viešai 1937 m. (*Aukuras...*, p. 118, 175, 177).

⁶⁷ Klaipėdoje steigama Vytauto Didžiojo draugija. *Vakarai*, 1938 03 30, Nr. 74 (680), p. 8.

metu nežinomi asmenys nuvertė kaizerio Vilhelmo paminklą ir Prūsijos išsivadavimą nuo Napoleono simbolizavusią Borusijos statulą⁶⁸. Jei paminklų griūtis išties nebuvo provokacija, kaip skelbė Lietuvos spauda, tai šį atvejį derėtų sieti su politinio nestabilumo laikotarpiams būdingais radikalizmo proveržiais. Tiesa, Lietuvos valstybės pozicija šių skulptūrų likimo atveju nebuvo neutrali. Žinoma, kad 1924 m. birželio pabaigoje Klaipėdos Kulturbundo atstovai įteikė Lietuvos aukštajam įgaliotiniui Klaipėdos krašte reikalavimą pasirūpinti nuverstų paminklų atstatymu, tačiau jis įvykdytas nebuvo, kas be jokios abejonės liudija, kad šių skulptūrų nedalyvavimas viešojoje komunikacijoje (abi buvo „paslėptos“ miesto gaisrinės kiemelyje) tenkino Lietuvos interesus. Antai valstybinis oficiozas „Lietuva“, reaguodamas į šį reikalavimą, nurodė, kad tai buvę Prūsijos „imperializmo simboliai“, o reikalavimu juos atstatyti siekiama „palaikyti krašto vokietinimą“⁶⁹.

Gatvėvardžių keitimo praktikoje forsautos Klaipėdos integracijos metu taip pat būtų galima išžvelgti šalinimo tendencijas. 1934 m. liepos pab. Liepų ir Pailgintoji Liepų gatvės buvo pervadintos Prezidento Smetonos alėja. Šis pervadinimas pašalino Lietuvai labai nemielą problemą, kadangi Pailgintoji Liepų g., dar prieš Hagos tribunolo verdikto paskelbimą 1932 m. mirus Otto Böttcheriui (Otto Böttcher), vokiškai buvo pavadinta šio Antano Merkio atstatydintojo direktorijos pirmininko vardu. Panašiai Moltke's gatvės pavadinimas buvo pakeistas į Montės gatvę. Generolas Helmuthas von Moltke (Helmuth von Moltke), Prūsijos pergalių prie Königgrätzo (1866 m.) ir Sedano (1870 m.) architektas, buvo itin ryškus svetimos tapatumo orientacijos simbolis. Ir atvirkščiai, Enrikas Montė (tarpukario rašyba), tuomet laikytas „senovės prūsų ir lietuvių“ pasipriešinimo užkariautojams „vokiečiams“ simboliu, buvo itin parankus Neumanno ir Sasso bylos ideologiniame kontekste. Vis dėlto nėra visiškai aišku, ar simbolių pašalinimas šiais gatvėvardžių keitimo atvejais išties buvo pagrindinis tikslas. Pvz., Prezidento Smetonos vardo suteikimas – akivaizdus siekis adaptuoti tautininkų ideologijai būdingą „tautos vado“ kultą. Panašiai 1934 m. liepą buvusiai Šiaurės Rato gatvei buvo suteiktas naujų nacionalinį sutelktumą skatinusių herojų – Dariaus ir Girėno – pavadinimas.

Visa tai leistų teigti, kad jei ir galima išvis išžvelgti „vokiškumo“ simbolių eliminavimo tarpukario Klaipėdoje tendenciją, jos iniciatyvą reikėtų priskirti centro valdžios atstovams Klaipėdos krašte. Ar nebūta čia ir vietinių lietuvių palaikymo, pasakyti sunku. Tačiau kiti faktai rodo, kad vietiniai lietuviai savo praeities savivaizdžio aktualizavimui apskritai nesirinkdavo itin radikalių metodų. Vargu, ar tai būtų logiška, jei įvertinsime tą aplinkybę, kad Prūsijos kultūrinės atminties vaizdiniai tebesudarė žymią Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio dalį. Pvz., politinėms permainingoms būdingo aktyvaus gatvėvardžių keitimo Klaipėdoje iškart po 1923 m. faktiškai nebūta. Lietuvių ir vokiečių kalboms oficialiai suteikus lygiavertį statusą⁷⁰, dauguma Klaipėdos gatvių pavadinimų apie 1924–1925 m. buvo tiesiog išversta iš vokiečių kalbos. Tiesa, dešimčiai gatvių buvo suteikti nauji lietuviški pavadinimai, kurie neatitiko vokiškų, ir tai, kaip teisingai pažymėjo A. Nikžentaitis, sudarė tik 5 nuošimčius visų gatvėvardžių⁷¹. Šioje suteiktyje išryškėja siekis gatvių pavadinimais „įamžinti“ atskiras lietuviško praeities siužeto figūras, todėl atsirado Laukininkų g., K. Duonelaičio g. ir aikštė

⁶⁸ Provokatorių darbai Klaipėdos krašte. *Lietuva*, 1923 04 12, Nr. 80 (1197), p. 2.

⁶⁹ Klaipėdos krašto vokiečių memorandumas. *Lietuva*, 1924 07 01, Nr. 145 (1646), p. 4.

⁷⁰ Formaliai toks statusas buvo suteiktas jau 1922 m. rugpjūčio 10 d. vyriausiojo komisaro Petisné dekretu, vėliau patvirtintas Klaipėdos krašto konvencijos Statuto 27 straipsniu (ROBINZONAS, J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*. T. 1. Kaunas, 1934, p. 614, 617), tačiau jo praktinis įgyvendinimas buvo gana komplikuotas.

⁷¹ NIKŽENTAITIS, A. Op. cit., S. 153.

(tokia poeto pavardės rašyba vartota tarpukariu), J. Sauerweino g., M. Šerniaus g., J. Pipiro g. ir netgi S. Daukanto g. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad tokie lietuviški pavadinimai pirmiausia buvo suteikti vietoj politiškai neaktualių gatvėvardžių, kaip antai Friedrich Wilhelm Straße, Friedrichsrehde, Kaiserstraße, Alexanderstraße (pastaroji buvo pavadinta Rusijos imperatoriaus Aleksandro I garbei). Tačiau svarbu tai, kad šios pavadinimų suteiktys nenaikino vokiškų gatvėvardžių. Todėl, pvz., Laukininkų g. vokiškai tebebuvo teisėtai vadinama Friedrich Wilhelm Straße, o S. Daukanto g. – Kaiserstraße. Tad nors šio gatvėvardžių keitimo aplinkybės nėra visiškai aiškios, iš esmės jis atitiko vietinių lietuvių praeities savivaizdžio aktualizavimo interesus⁷². Reikia pridurti, kad tokia gatvėvardžių suteiktis 3-iojo dešimtmečio viduryje vargu ar būtų buvusi įmanoma be magistrato sutikimo, tačiau magistras, lietuviai tuo metu didelės įtakos neturėjo. Taigi galima spėti, kad tai buvusi duoklė politinio statuso pokyčiams.

Tokią spėjimą patvirtintų tai, kad 1938 m., kai vokiškosios tapatumo orientacijos rėmėjams Klaipėdos krašte vis mažiau reikėjo skaitytis su krašto priklausomybės Lietuvai veiksmu, tai išryškėjo ir viešosios atminimo kultūros pokyčiuose. 1938 m. kovą magistrato sprendimu Donelaičio, Daukanto, Sauerweino, Šerniaus, Mikšo gatvėvardžiai buvo „perkelti“ į naujai statomą lietuvių darbininkų kvartalą Smeltėje, o aštuoni senieji vokiški pavadinimai išversti į lietuvių kalbą⁷³, tuo panaikinant visus neatitikimus dvikalbiuose pavadinimuose, išskyrus Friedrich-Wilhelm-Strasse / Laukininkų g. (tiesa, pastarasis irgi buvo greitai panaikintas). 1938 m. lapkričio 11 d. miesto delegatų susirinkimas įpareigojo magistratą atstatyti 15 metų gaisrinės kiemelyje išgulejusias 1923 m. nuverstas statulas⁷⁴. Borusijos statula buvo atstatyta 1938 m. gruodžio 4 d. senojoje vietoje, kaizeris Vilhelmas 1939 m. kovo 19 d. kitoje vietoje – dab. K. Donelaičio aikštėje⁷⁵. Pagaliau 1938 m. gruodį magistrato sprendimu suteikti Hindenburgo ir Schirmanno⁷⁶ aikščių pavadinimai jau aiškiai liudijo pradžią naujos gatvėvardžių konversijos tendencijos, pasibaigusios po 1939 m. aneksijos nacistinei Vokietijai reprezentavusių figūrų įamžinimu.

Išvados

1. Viešasis orientavimas į „lietuvišką“ semantiką Klaipėdoje tarpukariu skirstytinas į du etapus, kurių skiriamąją riba laikytini 1933 metai. Iki tol aktyviausios lietuviškosios tapatumo orientacijos palaikymo pastangos išplaukė iš Klaipėdos krašto lietuvių iniciatyvos, tačiau 1933 m. pakreipus Lie-

⁷² 1923 m. Klaipėdos krašto direktorija, jausdama vietinių lietuvių spaudimą, įsteigė komisiją, kuri turėjo suteikti kaimams ir miestams bei miesteliams lietuviškus vardus bei parengti lietuviškus gatvėvardžius (*Lietuvos žinios*, 1923 03 27, Nr. 70, p. 3; 1923 03 30, Nr. 73, p. 5). 1923 12 28 direktorija patvirtino tik lituanizuotus kaimų, miestelių ir Klaipėdos miesto dalių pavadinimus (*Klaipėdos Krašto Waldžios Žinios*, 1923 12 29, Nr. 132, p. 1085–1101). Kada buvo lituanizuoti gatvėvardžiai, kol kas išsiaiškinti nepavyko.

⁷³ Pakeisti Klaipėdos gatvių pavadinimai. *Vakarai*, 1938 03 12, Nr. 59 (665), p. 10.

⁷⁴ *Vakarai*, 1938 11 12, Nr. 264 (870), p. 9.

⁷⁵ KRIPS, R. *Führer durch Memel und Umgebung*. 5. Aufl. Memel, 1939, S. 20–21.

⁷⁶ Paulio von Hindenburgo (Paul von Hindenburg) vardu po jo mirties buvo pavadintas Pirmajame pasaulyne kare žuvusių Klaipėdos krašto gyventojų memorialas (vad. *Hindenburghain*), taip pat Hindenburgas turėjo Klaipėdos miesto garbės piliečio vardą. Vietinis šios figūros populiarumas aiškintinas tuo, kad Hindenburgas, 1914 m. „keršto prie Tannenbergo“ įkūnytojas, kaip ir visuose Rytprūsioose, laikytas Klaipėdos „išvadavimo“ nuo rusų 1915 m. personifikacija (plačiau apie Hindenburgo kultą Rytprūsioose žr.: TRABA, R. „*Wschodniopruskość*“. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Poznań-Warszawa, 2006, s. 316–321). Johannas Schirmannas (Johann Schirmann) buvo vienas iš nuteistųjų Neumanno ir Sasso byloje. Susirgęs kalėjime, mirties akivaizdoje jis esą parodęs nacistinei ideologijai priimtina elgesį (atsisakė, kad jį operuotų žydai).

tuvos politikos Klaipėdos krašte kursą forsuotos integracijos linkme, ši integracija implikavo ne tik naujus tokio palaikymo būdus, bet ir kitokią nei vietinių lietuvių „lietuviškumo“ semantikos sampratą. Vienas iš esminių 1933–1935 m. bandymo lituanizuoti Klaipėdą siekinių buvo padidinti į Lietuvą valstybiškai orientuotų Klaipėdos krašto gyventojų dalį. Jis buvo įgyvendinamas ne tiek vietinių lietuvių tapatumo konversijos, kiek vadinamosios „infiltracijos“ metodu. Todėl manytina, kad lietuviškoji tapatumo orientacija Klaipėdoje tarpukariu idėjine prasme nebuvo vienakryptis reiškinys. Vis dėlto gilesnei jos vidinei deferenciacijai būtini detalesni šios orientacijos semantikos tyrimai.

2. Lietuvių galimybės funkcionuoti Klaipėdos viešojoje komunikacijoje priklausė ne tik nuo prolietuviškai orientuotų gyventojų aktyvumo, bet ir nuo Lietuvos bandymų integruoti Klaipėdos kraštą dinamikos. 3-iajame dešimtmetyje viešosios komunikacijos sąlygos lietuviškos praeities aktualizavimui ir lietuviškos tapatumo orientacijos palaikymui Klaipėdoje nebuvo palankios, kadangi viešojoje komunikacijoje dominavo regioninį savitumą teigusi tapatumo ideologija. 1934–1936 m. lietuvių raiškai viešojoje komunikacijoje Klaipėdoje buvo palankiausias metas, kadangi konkuruojančios tapatumo ideologijos sklaidos židiniai buvo nuslopinti arba išardyti. 1938 m. pakitus tarptautinei situacijai, tokios lietuvių raiškos intensyvumas nuslopo.

3. XIX–XX a. sandūroje susiformavusį Prūsų lietuvių praeities savivaizdį sudarė trys esminiai sandai: 1. Veikiant S. Daukanto naratyvui plitęs bendralietuviškos „senovės lietuvių“ praeities siužetas, atlikęs siejančiąją su Rusijos imperijos lietuviais funkciją, 2. Prūsijos lietuvių „susipratimo“ ir pasipriešinimo germanizacijai siužetas, kuriuo buvo siekiama paremti Prūsų lietuvių „atsparumą“ asimiliacijai, 3. Prūsijos kultūrinės atminties vaizdiniai. Darant įtaką dviems pirmiesiems komponentams XX a. 2-ajame dešimtmetyje jau buvo susiformavę esminiai į suartėjimą su Lietuva orientuotų Prūsų lietuvių praeities savivaizdžio kanonai, teigę lietuvių buvus Prūsų Lietuvos šeimininkais, o vokiečius – lietuvių užkariautojais, pavergėjais ir germanizatoriais. Iš šių kanonų sąveikos išplaukė 1923 m. „sukilimo“, kaip vietinių lietuvių „išlaisvinimo“ iš „vokiečių vergijos“, vaizdavimas. Todėl 1923 m. „atvadavimo“ įtvirtinimas tarpukario Klaipėdos viešojoje atminimo kultūroje buvo esminė lietuviškosios tapatumo orientacijos santykio su praeitimi tendencija. Ją išryškina „vaduotojų“ kapo pavertimas kasmetinių ritualų vieta ir Prūsų lietuvių „išsivadavimo kovos“ bei lietuvių „kovos dėl Klaipėdos“ motyvų įtvirtinimas viešajame diskurse. Bandymai atmesti konkuruojančios tapatumo orientacijos praeities siužetą ir pašalinti jį liudijusius simbolius priskirtini ne tiek vietinių lietuvių, kiek Lietuvos valstybės iniciatyvai.

Literatūra

- ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, 1999.
- ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992.
- ASSMANN, Jan. Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In *Kultur und Gedächtnis*. Hrsg. von J. ASSMANN, T. HÖLSCHER. Frankfurt a. M., 1988, S. 9–19.
- AŠMYS, Vilius. Klaipėdos lietuvių gimnazija. In *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. VĖLIUS. Kaunas, 1995, p. 262–281.
- BOHN, Thomas M. Bevölkerungsentwicklung und Urbanisierung in Ostpreußen im Zeitalter der Industrialisierung. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 361–372.
- BRUOŽIS, Ansas. *Mažoji Lietuva. Jos amžių įvykiai*. Klaipėda, 1929.
- [BRUOŽIS, Ansas] Probočių anūkas. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920.
- BRUOŽIS, Ansas. *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*. Red. V. VILEIŠIS. Kaunas, 1935.
- [BRUOŽIS, Ansas] Klaipėdiškis A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodys*. Kaunas, 1923.

- [BRUOŽIS, Ansas]. *Prusu Lietuwei. Perzwalga lietuwišku Peticijonu, Deputacijonu bey polytišku Weikimu*. Lužen, 1906.
- FORSTREUTER, Kurt. Die Anfänge der Sprachstatistik in Preußen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1953, Hf. 3, S. 329–352.
- FOUCAULT, Michel. *L'archéologie du savoir*. Paris, 1969.
- GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982.
- GENIENĖ, Zita; ŽUKAS, Julius. *Kova dėl Klaipėdos. 1923-iejai*. Katalogas. Klaipėda, 2003.
- HALBWACHS, Maurice. *On collective memory*. Ed., transl. and with introduction by L. A. COSER. Chicago and London, 1992.
- JAKŠTAS, Juozas. Lietuvos aušrinė istoriografija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. VIII. Roma, 1974, p. 221–240.
- JANKUS, Martynas. *Lietuwninku bei Lietuwos Nusidawimai*. Bitėnai, 1897.
- JANKUS, Martynas. *Trumpi nusidawimai Prusu Lietuwos*. Tilžė, 1891.
- KANČAS, Raimondas. Klaipėdos radiofonas Lietuvos radijo istorijos kontekste. *Res Humanitariae*, 2007, t. 1, p. 57–74.
- KAVALIŪNAS, Adolfas. *Pedagoginis institutas 1935–1944 metais*. Vilnius, 1995.
- KLEIN, Manfred. Ein interkulturelles Produkt: der „Putzmalūnas“. Etnische Identität und Sprache in Preußisch-Litauen. In *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Soziokultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von R. TRABA. Osnabrück, 2000, S. 151–171.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. Kampf um die Erinnerung: Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert. In *Die Aneignung fremder Vergangenheiten in Nordosteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert)* (Nordost-Archiv, Bd. XV / 2006). Hrsg. von T. SERRIER. Lüneburg, 2007, S. 148–159.
- POCYTĖ, Silva. Die sozialen Strukturen im Memelland während der Jahre 1918 bis 1940. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 85–98.
- POCYTĖ, Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių gyvenimas Klaipėdos krašte: Lietuviškųjų organizacijų komiteto veiklos 1934–1939 m. pavyzdys. *Lietuvos istorijos metraštis 2003/2*. Vilnius, 2005, p. 77–90.
- POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Dominavimo raiškos praeities reprezentavimo diskurse / Expressions of domination in the discourse of the representations of the past. In *Fotografijos, istorijos, žemėlapiai / Mapping Lithuanian Photography: Histories and archives*. Sud. V. MICHELKEVIČIUS, A. NARUŠYTĖ, L. MICHELKEVIČĖ. Vilnius, 2007, p. 137–159.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Ką tyrinėsimė – istorinę kultūrą ar atminimo kultūrą? *Kultūros barai*, 2007, Nr. 7 (513), p. 2–6.
- TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In *„Der Fremde im Dorf“. Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104.
- TRABA, Robert. *„Wschodniopruskość“. Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Poznań-Warszawa, 2006.
- VALANČIŪTĖ, Jurgita. „Santaros“ veikla Klaipėdos krašte tarpukario metais. In *Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI–XX a. istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. VIII). Ats. red. A. NIKŽENTAITIS. Klaipėda, 2001, p. 17–41.
- VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932.
- VAREIKIS, Vygantas. Memellander / Klaipėdiškiai Identity and German-Lithuanian Relations in Lithuania Minor in the Nineteenth and Twentieth centuries. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2001, Nr. 1 (6), p. 54–65.
- [VYDŪNAS]. *Senutė*. Bitėnai, 1904.
- VYDŪNAS. *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Kulturhistorische Darlegungen*. Tilsit, 1932.
- VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935.
- ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.
- ŽIUGŽDA, Robertas. *Po diplomatijos skraiste. Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius, 1973.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Lietuvos Vakarų sąjunga (1933–1939 m.). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1977, t. 2 (59), p. 83–93.

UTILIZATION OF THE PAST FOR THE MAINTENANCE OF LITHUANIAN IDENTITY ORIENTATION IN INTERWAR KLAIPĖDA

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Public orientations towards “Lithuanian” semantics in the interwar Klaipėda are classified into two periods. The dividing line between them is considered 1933. Before 1933, the local (Prussian) Lithuanians determined and maintained the Lithuanian identity orientation. After 1933, Lithuania’s policy in the Klaipėda Region shifted towards prompt integration of the region, which implied a new method of maintenance, as well as a different interpretation of “lithuanianicity” semantics. One of the main aims in an attempt to lithuanianize Klaipėda during 1933–35 was to expand the element of population of Klaipėda Region that would identify itself with the state of Lithuania. This aim was realised using the so-called method of “infiltration” without attempts of identity conversion of local (Prussian) Lithuanians. Therefore, it could be presumed that Lithuanian identity orientation in interwar Klaipėda was not a uni-directional phenomenon; however, the semantics of this orientation must be explored in more detail to validate its differentiation.

The ability of the Lithuanians to influence public communication in interwar Klaipėda depended not only on the activeness of pro-Lithuanian oriented inhabitants, but also upon the integration dynamics of the Klaipėda Region into Lithuania. In the 1920’s, the conditions of public communication were not conducive to the maintenance of Lithuanian identity orientation, as other identity ideology which stated regional peculiarities prevailed in public communication. The period from 1934 to 1936 was the most favourable time for lithuanianization in public communication, because the disseminators of competitive identity ideology were suppressed or dismantled. As the international situation changed in 1938, the intensity of lithuanianization diminished.

The self-image of the past of the Prussian-Lithuanians was formed in the late 19th and early 20th century and had three main components: 1. the plot of the “ancient Lithuanians” as common to all Lithuanians which proliferated under the influence of Simonas Daukantas’ narrative, which provided a rallying function between the Prussian and the Russian Lithuanians; 2. the Prussian-Lithuanian “awakening” and countervail against “germanization” plot which was to strengthen Prussian-Lithuanian resistance to assimilation, 3. the images of cultural memory of the state of Prussia. By the 1910’s under the influence of the first two components, two self-image canons of Lithuania-oriented Prussian-Lithuanians were conceptualized. Lithuanians were portrayed as “first-settlers” (autochthons) and custodians of Prussian-Lithuania, while the Germans were depicted as conquerors, subjugators, and germanizers of the Lithuanians. From the interaction of these two canons arose the 1923 concept of an “uprising” to “liberate” the local Lithuanians from “German oppression”. Therefore the introduction of this concept was the main relational tendency towards the past of Lithuanian identity orientation in interwar Klaipėda. This tendency is observed in the introduction of annual rituals at the “liberators” grave, as well as in the introduction of the “struggle for liberation” and Lithuania’s “struggle for Klaipėda” motifs in public discourse. The attempts to deny the plots and symbols of competitive identity ideology are attributable to the initiative of the state of Lithuania, not to the initiative of local Lithuanians.

Įteikta 2008 09 16